

VERSLAG VAN EEN DESKUNDIGENBIJEENKOMST OP 26 OKTOBER 2021

Vastgesteld 10 november 2021

De vaste commissie voor Justitie en Veiligheid (J&V) heeft op 26 oktober 2021 gesprekken gevoerd over:

- **Grip op algoritmische besluitvorming bij de overheid. De rol van de Eerste Kamer (Rathenau Instituut);**
- **Notitie van Arjan Widlak van Stichting Kafkabrigade ten behoeve van de deskundigenbijeenkomst van de Eerste Kamer op 26 oktober 2021;**
- **Sturen of gestuurd worden? Over de legitimiteit van sturen met data (notitie van Martiene Branderhorst);**
- **AI en de (dis)balans binnen de trias politica: hoe blijft de Eerste Kamer relevant? (notitie van Reijer Passchier);**
- **Artificiële intelligentie en besluitvorming door de overheid (notitie van Robert van Doesburg).**

Voorzitter: Prins

Griffier: Van Dooren

Aanwezig zijn negen leden der Kamer, te weten: De Blécourt-Wouterse, De Boer, Crone, Dittrich, Faber-van de Klashorst, Kluit, Nicolaï, Prins en Recourt,

alsmede mevrouw M. Branderhorst, de heer R. van Doesburg, de heer R. Passchier en de heer A. Widlak.

Aanvang 9.00 uur.

De **voorzitter**: Een goede morgen. Ik moet nog oefenen, want ik heb nog nooit op deze plek mogen zitten. Maar het feit dat de voorzitter en de vicevoorzitter van deze commissie verhinderd dan wel vertraagd zijn, leidt ertoe dat ik het genoeg mag hebben om u als eerste welkom te heten. Van harte welkom dus bij deze derde deskundigenbijeenkomst over artificiële intelligentie. De aanwezigheid lijkt wat beperkt, maar weet u verzekerd dat er heel veel leden kijken via de livestream. Dat is namelijk het voordeel van het feit dat we in deze zaal zitten: er kunnen heel veel mensen meekijken via de livestream. Dat zullen we dus ook gaan doen. Ik heet iedereen van harte welkom, en natuurlijk een speciaal welkom aan onze deskundigen. Als eerste twee zou ik Martiene Branderhorst en Arjan Widlak welkom willen heten. Spreek ik het zo goed uit? Gelukkig. Zij zijn de eersten die gaan beginnen. De andere sprekers voor vanmorgen zijn Reijer Passchier en Robert van Doesburg. Mijn collega de heer Recourt zal die sprekers straks introduceren, want dat is in de tweede ronde.

Blok 1: Artificiële Intelligentie: fouten voorkomen/kunnen herstellen (maatwerk, uitvoerbaarheid, toezicht)

Gesprek met:

- mevrouw Martiene Branderhorst (ROB)
- de heer Arjan Widlak (Stichting Kafkabrigade)

De **voorzitter**: In de eerste ronde gaat het om Martiene Branderhorst. Zij is algemeen directeur bij de gemeente Den Haag en lid van de Raad voor het Openbaar Bestuur. Ik heb begrepen dat u in uw bijdrage het ROB-onderzoek «Sturen of gestuurd worden?» zult toelichten. U zult daarbij aangeven welke rollen wij als Eerste Kamer kunnen oppakken – daar gaat het voor ons natuurlijk ook om – en wat daarbij dan een

verantwoorde inzet is van AI. Daarna gaan we door met Arjan Widlak. U bent directeur van de Stichting Kafkabrigade en doet onderzoek naar de manier waarop de digitale transformatie van de overheid de relatie tussen de overheid en de burger verandert. U bent medeauteur van het boek *De digitale kooi*. Ik ben heel benieuwd of we daar vandaag met elkaar uit kunnen komen. Ik hoop het. U zult inzicht geven in het overzicht van de algoritmische toepassingen bij de overheid en aangeven waar dat nu ontbreekt. U stelt oplossingen voor waarbij de democratie daar weer grip op kan krijgen. Wij zijn vanzelfsprekend zeer benieuwd. Ik zou Martiene Branderhorst willen vragen om te beginnen. U mag blijven zitten, maar u mag ook achter het spreekgestoelte gaan staan. Dat is aan u.

Mevrouw **Branderhorst**: Dank u wel, voorzitter. Beste leden van de Eerste Kamer, hartelijk dank voor de uitnodiging. Wat goed dat u als voltallige Eerste Kamer, hier of achter de schermen, aandacht besteedt aan dit onderwerp. Daar kunnen heel wat volksvertegenwoordigers en bestuurders een voorbeeld aan nemen. Ik ben Martiene Branderhorst; in het dagelijks leven algemeen directeur bij de gemeente Den Haag. Daar houd ik me bezig met alles wat er in de openbare ruimte in deze mooie stad plaatsvindt. Dat is heel wat, kan ik u vertellen. Technologie is daar ook in toenemende mate een belangrijke factor in. Maar ik zit hier namens de Raad voor het Openbaar Bestuur. Inderdaad hebben wij het advies «Sturen of gestuurd worden?» geschreven. Ik heb het bij me. U kunt het op onze website uiteraard ook vinden. Ik wil u graag meenemen in dit advies, dat gaat over de legitimiteit van sturen met data en uiteraard ook van sturen met AI. Dat is ook de titel: sturen of gestuurd worden? Ofwel: blijven we aan het stuur of worden we gestuurd? Kansen en keerzijden van nieuwe ontwikkelingen zijn van alle tijden. Plato was tegen de komst van het schrift. Hij gaf destijds aan: als we gaan schrijven, kunnen we niks meer onthouden. Tijdens de industriële revolutie werd er ook al door kritische wetenschappers gewaarschuwd voor de menselijke prijs van technologische vooruitgang. Deze waarschuwingen zijn er ook als het gaat om de inzet van AI: zorg dat deze systemen niet de regie overnemen, maar stel als overheid de juiste kaders. Dat is, denk ik, de essentie van de waarschuwingen die we veel horen. AI biedt heel veel kansen en mogelijkheden; dat wil ik toch ook wel even benadrukken. Denk aan de medische sector. Daar zijn nu dingen mogelijk die echt niet mogelijk waren geweest zonder AI. Denk aan het veiligheidsdomein. Vanmorgen was er op de radio weer een item over klimaat en satellieten. Er is veel mogelijk met AI. Maar we moeten wel aan het stuur blijven, zodat we AI op zo'n manier inzetten dat we recht doen aan de grondrechten en aan de Grondwet. Daarom is het zo belangrijk dat u hier ook uw aandacht aan besteedt. Wij als raad denken dat het met name belangrijk is om de juiste vragen te stellen, om verantwoording te vragen of zo nodig te eisen, en om verantwoording af te leggen voor de inzet van AI.

Eerlijk gezegd denken wij ook dat daar een kloof is. Er worden steeds meer data verzameld over burgers, over u en mij. Tegelijkertijd weten wij steeds minder wat er met die data gebeurt, wat anderen ermee doen en wat ze er niet mee doen. Het proces van datasturing en algoritmische besluitvorming is steeds meer een black box.

Dat kan leiden tot digitale ontsporing. U kent allemaal de toeslagenaffaire, maar er zijn helaas meer voorbeelden. Zo werd enige tijd geleden op een congres waar ik was door een overheidsorganisatie trots verteld dat zij een aantal data bijeen hadden gebracht, er AI op hadden gezet en vervolgens een brief naar ouders hadden gestuurd dat hun kind een grote kans had op spijbelen. Dat is nog niet zo heel lang geleden. Vrij recent was er ook een behoorlijke opstand in een wijk waar een overheidsorganisatie allerlei steekproeven en controles aan het doen was.

Daar waren ze niet transparant over geweest. Dat was niet in een naburige wijk, alleen in die ene wijk. Mensen kwamen in opstand en een van de inwoners zei: het lijken hier wel KGB-praktijken. We hebben dus echt nog wat te leren.

Gelukkig zijn er ook goede voorbeelden. Er is een gemeenteraad die samen met inwoners, ambtenaren, wetenschappers en ondernemers heeft vastgesteld wat voor hun belangrijke uitgangspunten en beginselen zijn als het gaat om het inzetten van AI. Zij hebben een soort manifest opgesteld over wat er in die gemeente wel mag met AI bij de dingen die de overheid doet, en wat er niet mag. Zo hebben zij bijvoorbeeld aangegeven: open data mag wel – wij doen alles in open data – maar er mogen nooit besluiten genomen worden op een automatische wijze op basis van AI; er moet altijd sprake zijn van menselijke duiding en ook een mens bij betrokken zijn. Dat is een heel goed voorbeeld van hoe het wel kan. Onlangs is er ook een motie aangenomen door de gemeenteraad in Eindhoven om een ethische commissie in te stellen. Zij zijn niet de enige. Er zijn in toenemende mate overheidsorganisaties die ethische commissies instellen die toetsen op AI; welke uitgangspunten zijn gehanteerd zijn en hoe mogen ze worden ingezet? Gelukkig zien we ook dat de Algemene Rekenkamer er aandacht voor krijgt, gezien het recente rapport.

Dan kom ik bij uw rol. U heeft namelijk ook een belangrijke rol als het gaat om een verantwoorde ontwikkeling en implementatie van algoritmische besluitvorming. Uiteraard hebt u dat – dat zal hier eerder al genoemd zijn – door het bepalen van regels en waarborgen. Nederland is in die zin klein dat wij dat niet alleen zullen kunnen. Daar hebben we Europa hard bij nodig, en soms zelfs de wereld.

U heeft een voorbeeldfunctie, zoals u nu laat zien. Dat is ook een hele belangrijke rol die u heeft. U kunt, en moet in onze ogen, het kabinet om verantwoording vragen over de inzet van algoritmen. Het gaat er dan om hoe de overheid zelf deze algoritmen gebruikt, maar ook – dat vergeten we weleens – hoe al die partijen die door de overheid gecontracteerd worden algoritmen inzetten. Welke aannames gebruiken zij en welke uitgangspunten hanteren zij? Hoe maken zij dat transparant en hoe leggen zij daarover verantwoording af aan hun opdrachtgever, de overheid? Om goed verantwoording te kunnen afleggen, is het belangrijk om goede vragen te kunnen stellen. Zo kun je toetsen: is datgene wat gebeurt in lijn met onze rechten? Wij hebben daarvoor een datadenkkader ontwikkeld. Dat staat in het rapport. Het staat ook op de website. Daar staan eigenlijk een aantal vragen die u kunt stellen, afhankelijk van de situatie. Ik zal er een aantal noemen. Er staan er veel meer in, maar dan heeft u een indruk. U kunt bijvoorbeeld nagaan voor welk doel de data worden verzameld en verkregen. Is daar een bevoegdheid voor? Mogen ze ingezet worden voor AI? Bij het voorbeeld dat ik net gaf over spijbelen is dat duidelijk niet goed gegaan.

Een vraag is ook welke aannames er worden gedaan als het gaat om het ontwikkelen van algoritmen. Wordt hierover verantwoording afgelegd en, zo ja, waar? Vindt er überhaupt verantwoording plaats? Zijn er ongewenste effecten in beeld gebracht? Helaas zien wij dat nog heel weinig.

Een andere belangrijke vraag is of er rekening is gehouden met belangrijke waarden bij de ontwikkeling van AI, zoals privacy, veiligheid, maar ook bescherming tegen ongelijke behandeling of discriminatie. Is daarnaar gekeken bij de ontwikkeling? Ik gaf het net al als voorbeeld: vindt er automatische besluitvorming plaats op basis van AI of is er altijd een mens bij betrokken? Iemand zei laatst tegen mij: de grootste kans van AI ligt in de samenwerking tussen de mens en de machine. Als er een besluit is genomen, is er dan ook voorzien in menselijk contact met de burger om dat besluit inderdaad te kunnen toelichten en toetsen?

Dat zijn voorbeelden van vragen die u kunt stellen bij iedere wet en bij ieder voorstel. Maar wij denken dat het nog veel belangrijker is om dat structureel te organiseren. Daar pleiten wij ook voor. Wij hopen dat er in het nieuwe kabinet een bewindspersoon is die u daarop kunt bevragen. Wij denken dat het heel belangrijk is om het niet alleen te houden bij een begroting en bij een jaarrekening. Dat doen we voor het geld, maar als we kijken naar AI en data is het ook heel belangrijk om te kijken naar een AI-jaarplan en een AI-jaarverslag. De Algemene Rekenkamer toetst nu op de financiën. Laat de Algemene Rekenkamer dan ook toetsen op de AI en de vraag of de algoritmen op een goede wijze ingezet worden. Dit alles is bedoeld – dan kom ik tot een eind, voorzitter – om de publieke verantwoording over algoritmische besluitvorming en het toezicht daarop beter te organiseren en te sturen vanuit publieke waarden en rechten van inwoners.

Dank u wel, voorzitter.

De **voorzitter**: Hartelijk bedankt voor deze inleiding en voor de handvatten die u ons gegeven heeft voor de toekomst. Ik ga even kijken wie er vragen heeft aan mevrouw Branderhorst. Hier wreekt zich toch dat ik maar even ingevlogen ben. De vraag is namelijk of de heer Arjan Widlak ook gelijk zijn verhaal wil doen. Daarna gaan we door met vragen. Mag ik u vragen om dat te doen? U heeft koffie gekregen, volgens mij. Nou, dan moet het goed gaan. We zijn benieuwd naar uw bijdrage.

De heer **Widlak**: Dank u wel. Goedemorgen. Heel hartelijk bedankt dat ik hier mag zijn. Mijn naam is Arjan Widlak. Met Stichting Kafkabrigade doe ik sinds een jaar of acht onderzoek naar hoe de digitalisering van de overheid de relatie met de burger verandert, zoals u al zei. Drieënhalf jaar geleden heb ik samen met Rik Peeters daar inderdaad een boekje over geschreven, namelijk De digitale kooi. Daarin laten wij zien dat de veelal impliciete compromissen die we sluiten bij de vertaling van de wet naar de techniek, stollen in de informatiearchitectuur. Sindsdien heb ik tientallen columns geschreven om die toch wel abstracte thema's concreet te maken en te laten zien hoe dat gebeurt in het leven van burgers. Ik wil even vooraf duidelijk stellen dat ik geen tegenstander ben van digitalisering, gegevensuitwisseling of AI, maar het is mij wel steeds duidelijker geworden dat de digitalisering van de overheid consequenties heeft die we niet expliciet afwegen, waar we geen of heel slecht zicht op hebben en waarvan we niet in control zijn.

Dat brengt mij op het eerste punt. Waar gaat het eigenlijk om? Waar het volgens mij om zou moeten gaan, is niet een bepaalde opvatting over privacy, specifieke kansen of bedreigingen of wat dan ook. Waar het volgens mij om moet gaan, is ons vermogen om überhaupt een democratische afweging te maken. En het gaat om ons vermogen om die keuzes daadwerkelijk te laten materialiseren in de praktijk. Daar zit volgens mij een institutioneel tekort. Dat wil ik illustreren met een analogie. U (kijkt naar mevrouw Branderhorst) gebruikte al het voorbeeld van de begroting. Stel nou eens dat we geen nationale begroting zouden maken, dan lijkt dat te dom voor woorden. Een afweging maken tussen verschillende keuzes is dan in feite onmogelijk en de optelsom van beslissingen leidt vrijwel als vanzelf tot financiële problemen.

Om de geschiedenis er even bij te halen, tot 1798 maakten wij slechts hoogst incidenteel een optelling van al die uitgaven. Het mag dan ook niet verbazen dat eind achttiende eeuw de wens ontstond om de uitgaven in balans te brengen met het ware vermogen om de lasten te dragen. Toch duurde het nog decennia voordat wij jaarlijks een begroting gingen maken voor het geheel der wetten en we in het compliment daarvan, de rijksrekeningen, inzichtelijk maakten wat nu de werkelijke uitgaven en werkelijke kosten waren.

De nationale begroting is nu zo gewoon dat wat dit idee mogelijk maakt, bijna op zichzelf lijkt te staan. Denk aan dingen als overkoepelende financiële doelen, zoals begrotingsevenwicht. Dat lijkt iets wat je gewoon kunt doen, maar zo is het niet. Daar gaan afspraken aan vooraf. Alleen als er een institutionele infrastructuur is die dat mogelijk maakt, kan dat. Dat vraagt bijvoorbeeld om een ambtelijk apparaat. Dat hebben we nu. Dat zit bij Financiën. Dat vraagt ook om standaarden om al die begrotingen in elkaar te schuiven tot één overzicht over het geheel der wetten. Dan pas kunnen we afwegingen maken over welke doelen belangrijk zijn. Wat voor financiële waarden als een begroting en de rijksrekeningen geldt, geldt ook voor andere waarden, maar toch moeten we dat elke keer opnieuw ontdekken. Bedenk bijvoorbeeld dat pas sinds oktober 2019 het Planbureau voor de Leefomgeving jaarlijks een overzicht maakt over de volle breedte van het gevoerde klimaatbeleid. Daarvoor kon de politiek in feite geen afweging maken. We dachten misschien wel dat we dat deden, maar we waren blind. Zo is het nu ook met de digitalisering van de overheid. We zijn nog blind.

In de presentatie die u heeft ontvangen, heb ik een begin van een overzicht willen bieden door in één plaatje te laten zien hoe elke uitvoeringsorganisatie werkt en is verbonden met het geheel van de uitvoeringsorganisaties. Ik wil daar kort doorheen lopen, vooral om bij elk onderdeel te onderstrepen dat de keuzeruimte voor politieke keuzes die worden gemaakt en we kunnen maken, wordt bepaald door een niveau dat daaronder ligt. Dat zijn de keuzes die we maken over digitale infrastructuur.

De eerste ontwikkeling is automatische besluitvorming. Dat is het fenomeen dat we individuele beslissingen, van de AOW tot de zorgtoeslag, volautomatisch nemen aan de hand van beslisregels. Een politieke beslissing, zoals de invoering van het toeslagensysteem, die u al noemde (kijkt wederom naar mevrouw Branderhorst), was destijds alleen mogelijk omdat automatische besluitvorming op dat moment al een realiteit was. Zonder zou het onmogelijk zijn geweest om jaarlijks 9 miljoen inkomensafhankelijke toeslagen te verwerken. Ik wil maar zeggen dat de keuzeruimte van de politiek is bepaald door de infrastructuur zoals die is. Uiteraard kunnen we dat veranderen, maar niet in het hier en nu. Als we die capaciteit hadden willen ontwikkelen, of als we de wijze waarop dat gebeurt zouden willen veranderen, of als we zouden willen dat hoe en waar dat gebeurt niet meer onlosmakelijk is verknoopt met een bepaalde organisatie, dan kan dat, maar daarvoor zouden we ons expliciet moeten richten op een aanpak van de digitale infrastructuur.

De automatische besluitvorming zoals die nu is, heeft gevolgen die typisch zijn voor dat specifieke fenomeen. Bijvoorbeeld: alleen belangen die discreet gemaakt kunnen worden en zichtbaar zijn in de data, kunnen in ogenschouw genomen worden bij een besluit in eerste instantie. Dus verplaatst de belangenafweging zich van de kern van het besluitvormingsproces naar de fase van bezwaar, althans als dat nodig is en als de burger daarop wijst. Een ander typisch gevolg is dat onredelijke besluiten worden genomen als gegevens niet of niet tijdig beschikbaar zijn. Een computer heeft bijvoorbeeld geen weet van achterstanden bij de postkamer en veronderstelt in zo'n geval dat een burger in gebreke is gebleven en beslist conform. Het is deze asynchroniciteit die we zagen en nog zien bij het CBR.

Ik wil niet stil blijven staan bij de gevolgen van individuele ontwikkelingen, want ik wil naar de interactie van dergelijke ontwikkelingen en naar het geheel. Gegevensuitwisseling is een tweede ontwikkeling. Ik heb er drie, dus ik hou het kort. Als de politie een gestolen auto terugvindt en weer te naam stelt, dan werkt die agent in feite niet alleen meer voor de politie. Hij werkt ook voor de RDW, die direct een oproep apk kan sturen. Die agent werkt ook voor de Belastingdienst, die veel eerder en veel vollediger acceptgiro's voor de wegenbelasting kan sturen. Die agent is in

feit drie keer zo productief geworden, al ziet hij dat, helaas voor hem, niet terug in zijn salaris. Automatische besluitvorming maakt gegevensuitwisseling aantrekkelijk. Alleen omdat die gegevens digitaal beschikbaar zijn en alleen omdat hier automatisch op geacteerd kan worden, is dat efficiënt.

Automatische besluitvorming en gegevensuitwisseling samen leiden weer tot een nieuw fenomeen, namelijk automatische netwerkbesluiten. Dat zijn besluiten, waarnemingen, conclusies uit documenten of iets wat leidt tot het vastleggen van gegevens door de ene organisatie die gebruikt worden door andere organisaties. Dat heeft gevolgen elders. Dat verbindt de processen van de ene organisatie met die van andere organisaties. Ook dit fenomeen heeft weer typisch eigen gevolgen, bijvoorbeeld dat allerlei organisaties gaan handelen op basis van het handelen van die ene organisatie. Dat noem ik altijd maar het sneeuwbaaleffect. Daarmee zijn ook organisaties gemoeid waar die burger helemaal geen contact mee heeft gehad. Daarom komen gevolgen voor burgers vaak als een donderslag bij heldere hemel.

Wat ook gebeurt, is dat de registraties van individuele organisaties in feite een functie krijgen voor een veel groter geheel, terwijl die registraties niet worden aangepast aan die nieuwe functie. Dus importeert een afnemer van die gegevens via die registratie ook allerlei eisen uit de wetgeving van een ander domein. Dat is namelijk wat gegevensuitwisseling nu is: dat is het delegeren van de waarneming naar organisaties in een andere context, met een ander doel en met andere wetgeving. Ik noem dat ook wel rechtsbesmetting door ICT.

Deels passen afnemende organisaties de registraties wel aan aan de eigen context. Soms moet dat wel, bijvoorbeeld omdat de doelgroep zelden overeenkomt. Zo zijn er allerlei mensen die in Nederland een huis kopen, maar niet door gemeenten worden geregistreerd. Dus zal een afnemer zoals het Kadaster, die gegevens van de gemeente gebruikt, die registratie moeten aanvullen. Dat is een van de redenen waarom het nu noodzakelijk is dat elke afnemer een kopie heeft van de gegevens die zij afneemt.

Hierop is weer een derde fenomeen gebouwd waaruit het geheel van de bureaucratische cloud bestaat. Omdat binnen organisaties nu gegevens beschikbaar zijn van andere organisaties, ontstaan er nieuwe mogelijkheden om toezicht te houden. Opvallende verschillen tussen de eigen registratie en de registraties die zij afnemen, kunnen aanleiding zijn voor onderzoek: hé, klopt dat wel?

Omdat die gegevens lokaal en dus heel snel beschikbaar zijn, is het ook mogelijk om hierop statistische analyses los te laten. Dat kan alles zijn van bestandsvergelijkingen tot kunstmatige intelligentie. Ook die statistische signalen worden weer vastgelegd, uitgewisseld en samen met andere zachte informatie, zoals tips, verspreid. Omdat het hier gaat om niet-individuele of niet-feitelijke informatie, of beide tegelijk, kunnen er op basis van data-analyses geen individuele besluiten genomen worden. Maar uiteraard is dat wel waar het om te doen is, dus willen die organisaties zo snel mogelijk van big data naar small data. Echter, onderzoek om een individuele verdenking op te bouwen, is lastig. Er zijn allerlei verklaringen mogelijk voor een statistische opvallendheid en fraude is daar slechts één van. Tegelijkertijd geeft het bestuursrecht organisaties hele ruime bevoegdheden om burgers te vragen hun situatie aan te tonen. Data-analyse maakt het daarom aantrekkelijk om precies dat te doen, om zowel zware fraude als kleine fouten of omissies op dezelfde manier te bestraffen, met dezelfde middelen die het bestuursrecht biedt, namelijk boetes. Data-analyse maakt het dan ook aantrekkelijk om op een andere manier met het recht om te gaan.

Ik kom tot een afronding. Ik eindig met het geheel. Dit zijn allemaal ontwikkelingen die stapsgewijs gebeurd zijn over een periode van decennia. In hele belangrijke mate is die ontwikkeling vormgegeven via bilaterale en multilaterale onderhandelingen tussen overheden onderling.

Wetgeving is veel vaker het sluitstuk van zo'n ontwikkeling dan dat het een startpunt is, of richting of kader geeft. Tegelijkertijd heeft die decentrale ontwikkeling geleid tot veranderingen op het niveau van het systeem als geheel. Geen enkele overheidsorganisatie neemt nog zelfstandig beslissingen. Het zijn beslissingen van de bureaucratische cloud als geheel. Dat is een geheel waarover wij geen overzicht hebben. Dat gebrek aan overzicht leidt tot problemen van control. Dat zien wij op allerlei manieren terug. Er is geen begin van overzicht over hoe gegevensstromen lopen, dus weten wij niet welke organisaties gaan handelen op basis van een besluit of een gegevenswijziging bij één organisatie. Omdat niet transparant is wie hoe gaat handelen en waar dat begint en ophoudt, zijn individuele interacties met de overheid onvoorspelbaar en in ultimo onkenbaar. Dat geldt voor automatische netwerkbeslissingen, maar ook voor de signalen die we vastleggen naar aanleiding van data-analyse. Welke organisaties hebben gehandeld op basis van gegevens in de Fraude Signalering Voorziening van de Belastingdienst? U (kijkt wederom naar mevrouw Branderhorst) noemde de toeslagenaffaire al even. Dat weten we tot op de dag van vandaag niet, ook al zijn er nu vier onderzoeken gedaan. Dat is geen incident. Dat is een systeemkenmerk. Het funderende principe dat een organisatie verantwoordelijk is voor zijn besluit, is in de praktijk niet meer waar te maken, want de verantwoordelijkheid voor de feiten en de toepassing van regels is gescheiden geraakt. De bewijslast ligt bij de burger. Misschien moet ik zeggen: het bewijsrisico. Omdat afspraken zo decentraal en zonder overzicht worden gemaakt, is er ook geen universele manier om procedures voor correctie en herstel in te richten.

Zo zou ik nog wel even door kunnen gaan, maar uiteraard kan dat niet. Alles wat ik tot nu toe heb gezegd, zei ik eigenlijk om één belangrijk principe over te brengen: wij laten de digitalisering van de overheid nu aan wat we het vrije spel der krachten noemen. Allerlei organisaties met geïnstitutionaliseerde belangen onderhandelen over de vormgeving van de digitale infrastructuur. Het is voor deze organisaties buitengewoon moeilijk om het algemeen belang of het belang van het individu op de voorgrond te stellen. Dat is simpelweg omdat ze voor hun positie, hun budget, hun werkproces en zelfs hun voortbestaan afhankelijk zijn van de uitkomst van dergelijke onderhandelingen. Alleen een bovenliggend niveau kan een evenwichtige waardenafweging maken. Maar dat bovenliggende niveau kan dat alleen als de institutionele infrastructuur er is om voldoende overzicht aan te brengen om zo'n waardenafweging te kunnen maken. Dat vereist ook nog eens het inrichten van een besluitvormingsproces waarin die belangen naar voren kunnen komen, zoals we dat ook hebben voor een begroting of andere infrastructuur, zoals een snelweg. De politieke keuzeruimte en het vermogen om die keuzes te monitoren zijn – als je ziet wat ervoor nodig is – zo groot als u die zelf maakt.

Dank u wel.

De **voorzitter**: Dank u wel voor uw bijdrage. En nu gaan we doen wat ik al eerder van plan was, namelijk rondkijken wie er vragen heeft voor een van deze twee sprekers. Ik zie mevrouw Faber.

Mevrouw **Faber-van de Klashorst** (PVV): Dank u wel, voorzitter. Ik heb twee vragen. De eerste is aan mevrouw Branderhorst. Zij zegt dat het belangrijk is dat de data open en transparant zijn. Meneer Widlak heeft het over organisaties voor wie het heel moeilijk is om te denken in het algemeen belang en in het belang van het individu. Je hebt het dan over positie en budget. Er zit in feite een dreiging in. Of heb ik dat verkeerd opgevat? Misschien kunt u dat nader toelichten. Bij transparantie, open data en dat soort zaken moet je natuurlijk wel een overheid hebben die meewerkt. In de coronacrisis hebben we gezien dat de Minister van VWS

niet zo staat te trappelen om al zijn data te openbaren. Dus daar zit natuurlijk al een probleem. Als die data niet open worden en er geen transparantie is, wordt het heel moeilijk voor ons om een kader te stellen. Kunt u daar nader op ingaan?

De **voorzitter**: Dit was mevrouw Faber van de PVV. Ik kijk eerst naar mevrouw Branderhorst.

Mevrouw **Branderhorst**: Dank u wel voor uw vraag. Transparantie en privacy zijn heel belangrijk. In dit gesprek over publieke waarden merk je ook dat die soms wringen met elkaar of elkaar tegen kunnen spreken. Als het gaat om gevoelige data over gezondheid van mensen of over individuele privacygegevens die men graag voor zichzelf houdt, dan zijn dat geen open data.

Mevrouw **Faber-van de Klashorst** (PVV): Je kunt altijd data anonimiseren. Ik snap natuurlijk wel dat je niet zoiets neerzet als «Jantje heeft dit en Pietje heeft dat», maar je kunt bepaalde gegevens natuurlijk anonimiseren. Er moet dus ook wel de wil zijn om het te openbaren.

Mevrouw **Branderhorst**: Ja. Ik zie dat in heel veel gevallen, als het kan en de volksvertegenwoordigers de kaders stellen van wat ze wel en niet willen als het gaat om data. U kunt aangeven: wij willen dat dit en dat automatisch mag, we willen dat op bepaalde punten de mens erbij betrokken wordt en we willen dat als u iets inzet u eerst deze vier vragen beantwoordt en dat transparant maakt. Als u daar aan de voorkant al over nagedacht heeft en dat meegeeft aan de overheidsorganisatie, dan gaat er wat gebeuren aan de achterkant. Dan gaan mensen anders kijken naar de systemen, in de zin van: we worden ter verantwoording geroepen en er worden vragen aan ons gesteld, maar als wij de antwoorden daarop zelf niet hebben betekent het dat wij ook aan de bak moeten. Dus door als Eerste Kamer c.q. een andere volksvertegenwoordigende partij kaders te stellen voor wat u belangrijk vindt en waarover verantwoord zou moeten worden, kan er veel meer gebeuren. Het probleem is echter dat dit heel vaak niet gevraagd en besproken wordt, dat dus alles doorgaat zoals het altijd doorgaat, en dat je dan het effect hebt dat het niet transparant en duidelijk is wat er gebeurt.

De **voorzitter**: Dank u wel, mevrouw Branderhorst. Meneer Widlak.

De heer **Widlak**: We kunnen hier op twee manieren naar kijken. De eerste is: de ene waarde kan botsen met de andere waarde. Dat is precies wat een politieke afweging of een waardenafweging is: wat vinden wij belangrijker? Dat is niet iets waar ik mij over heb willen uitspreken, ik heb mij vooral willen uitspreken over wat er voor nodig is om die afweging überhaupt te kunnen maken, want ik denk dat daar nu heel erg het probleem zit.

Transparantie is enerzijds een waarde op zichzelf en ook een waarde die we in Nederland heel erg belangrijk vinden. Als het maar enigszins mogelijk is om dat te doen, dan willen we dat graag. Maar het is anderzijds ook een instrument. Het wordt heel vaak geplaatst in een discussie over rekenschap, terwijl transparantie voldoende noch noodzakelijk is voor rekenschap. We kunnen heel veel verschillende keuzes maken over hoe we rekenschap vormgeven, afhankelijk van welke waarde we het belangrijkste vinden. Er zijn heel veel mensen die zullen zeggen: sommige dingen moeten we niet transparant maken want dan ben je bezig met «gaming the system» en weten mensen wat ze moeten doen om de regels te omzeilen. Dat kan een positie zijn, maar wat dan ontbreekt is hoe we dan wel verantwoording gaan afleggen. Het gaat er veeleer om dat we

überhaupt een systeem van verantwoording inrichten, meer nog dan om de vraag welke keuzes we daarin maken. Want het punt is: dat doen we nu niet.

De **voorzitter**: Dank u wel. Dan geef ik nu het woord aan de heer Dittrich van D66.

De heer **Dittrich** (D66): Dank aan beide inleiders. Ik heb een vraag over de achterkant. Als we wetgeving maken, zien we vaak dat we allerlei goede bedoelingen hebben, dat de uitvoeringsinstanties aan de slag gaan en dat er vervolgens een soort nieuwe werkelijkheid ontstaat. De vraag is dan hoe we kunnen controleren of het uiteindelijk gedaan wordt zoals we dat als wetgever hebben bedoeld. Ik begrijp uit uw verhaal dat we de juiste vragen moeten stellen. Dat roept bij mij de vraag op of wij ook zelf AI kunnen inzetten om te toetsen of de bouwers van de systemen daadwerkelijk de uitgangspunten die we zelf hebben geformuleerd, hanteren. Kunnen we AI gebruiken om onze controlepositie te versterken?

De **voorzitter**: Ik ben benieuwd naar de antwoorden van beide sprekers.

Mevrouw **Branderhorst**: Een hele mooie vraag. Het zal vast kunnen, maar ik zou willen beginnen met de menselijke kant. Ook in de uitvoeringsorganisaties gebeurt van alles. Volgens mij willen heel veel uitvoeringsorganisaties heel graag aangeven wat er gebeurt en willen ze ook in contact komen met de politiek over de keuzes die zijn gemaakt, ook om te kijken of die keuzes in de uitvoering ook uitpakken zoals bedoeld of dat men tegen allerlei zaken aanloopt die men aan de voorkant helemaal niet bedacht had. Waar het gaat om het toetsen of datgene wat bedacht is ook uitwerkt zoals beoogd, zou ik het belangrijk vinden om een evaluatiemoment in te bouwen om te spreken over de uitvoering. Daarbij kan dan aan de voorkant expliciet worden aangegeven wat men belangrijk vindt, in de zin van wat men wil bereiken. Op die manier kan je na een jaar ook veel scherper kijken of de kaders die je gesteld hebt ook zijn bereikt. Als het gaat om een kader dat je heel makkelijk met AI kan toetsen, dan kan je dat doen. Maar het begint volgens mij veel meer met nadenken over wat je als politici wil wat er over een, twee of drie jaar uitkomt voor die burgers en hoe je dat kunt toetsen. Als dat gesprek aan de voorkant al plaatsvindt, dan hebben we volgens mij al heel veel gewonnen en kan je op basis daarvan wellicht kijken welke AI je daarvoor kunt inzetten, maar mijn pleidooi is dan wel om dat altijd te doen door de mens erbij te betrekken.

De **voorzitter**: Meneer Widlak, wij zijn benieuwd naar uw reflectie in dezen.

De heer **Widlak**: Ik kom enorm in de verleiding om te vertellen wat kunstmatige intelligentie is, maar daar hebben we helaas de tijd niet voor. Laat ik een analogie gebruiken. Er is een prachtige urban legend over een Amerikaans militair schip dat op de Middellandse Zee vaart en op den duur contact krijgt met twee Griekse vissers en dat aangeeft niet van plan te zijn om van zijn koers af te wijken, waarbij die twee Griekse vissers iets soortgelijks zeggen; het lijkt dan een soort haantjesgedrag tussen beide partijen te worden. En opeens aan het eind van dit verhaal kom je erachter dat die twee Griekse vissers niet op een boot zitten maar op een eilandje met een vuurtoren. Wij als mens zijn vervolgens in staat om alles wat we eerder horen, te herinterpreteren en om te begrijpen dat zonder dat dat grote schip het aangeeft, het echt wel van koers zal wijzigen, omdat wij al die informatie een nieuwe betekenis kunnen geven. Zo werkt kunstmatige intelligentie niet. Bij kunstmatige intelligentie geldt dat elke keer dat er iets gebeurt, er sprake is van een enkel datapunt. Het vastlopen op een eiland

met een vuurtoren weegt net zo zwaar als elke andere gebeurtenis. Die reflectie is iets wat kunstmatige intelligentie niet kan. Als het gaat om de vraag of een waardenafweging die in wetgeving wordt vastgelegd, uiteindelijk ook wordt gematerialiseerd in de uitvoeringsorganisaties op een manier zoals wij voorzien, denk ik dat we niet alleen over AI moeten praten. Ik begrijp dat het een enorm modewoord is, maar we moeten echt kijken naar dat geheel, want dit is een bouwwerk van automatische besluitvorming, gegevensuitwisseling en uiteindelijk data-analyse waaronder kunstmatige intelligentie. Bij dat bouwwerk moeten we veel meer kijken naar wat er überhaupt gebeurt. Dit speelt namelijk op zo veel meer terreinen dan alleen dat van kunstmatige intelligentie. Ik noem bijvoorbeeld het feit dat we geen goede procedures hebben voor correctie en herstel. Dat werkt natuurlijk ook door in de gegevens die gebruikt worden om een model te trainen, of bij welke specifieke implementatie van AI dan ook. AI die dingen hangen met elkaar samen. Op het moment dat je daar een beetje onderzoek naar doet, zijn daarvoor denk ik relatief eenvoudige normen op te stellen waaraan u kunt toetsen. Ik heb ook een voorzetje gegeven in dit boekje (wijst op het boek De digitale kooi), in de vorm van een aantal abstracte normen, die tegelijkertijd ook wel weer zo concreet zijn dat je ze kunt toetsen als een wet wordt geïmplementeerd. Het gaat er veeleer om dat we moeten toetsen op principes zoals of men in staat is om een correctie verwerken, dan iets nieuws te gaan gebruiken wat heel veel mogelijkheden lijkt te bieden, om de vraag te beantwoorden die we eigenlijk aan onszelf moeten stellen.

De voorzitter: Dank u wel voor deze uitgebreide toelichting. Mevrouw De Blécourt van de VVD heeft een vraag.

Mevrouw **De Blécourt-Wouterse** (VVD): Dank u wel, voorzitter. Mevrouw Branderhorst vertelde dat zij het een goed idee vond als er een AI-jaarverslag zou komen, althans zo heb ik dat opgevat, en dat de Algemene Rekenkamer dat zou kunnen toetsen. Ik heb ook gehoord hoe ingewikkeld het allemaal is, ook waar het gaat om rekenschap. Ik ben in ieder geval benieuwd of de heer Widlak dit ook een goed idee zou vinden.

De voorzitter: Ik kijk eerst naar mevrouw Branderhorst, want aan haar werd de vraag gesteld over het jaarverslag.

Mevrouw **Branderhorst:** Het klopt inderdaad: om het nieuwe kapitaal data ook op die manier in te richten, naar analogie van de financiën. Daar heb ik inderdaad voor gepleit.

De voorzitter: Dan kijk ik naar de heer Widlak.

De heer **Widlak:** Ja, zonder meer. Geef het een leuk woord. Noem het een databegroting of een datajaarverslag of wat dan ook en formuleer een aantal basisprincipes om dit in kaart te brengen. Denk bijvoorbeeld aan het principe: als we gegevens uitwisselen dan doen we dat nog maar via één route en niet via tien verschillende routes, zodat we weten waar die data blijven. Breng vervolgens in kaart waar die data helemaal heengaan. En doe dat niet zoals BZK dat nu op een mijns inziens hopeloze manier probeert via de bron, want we weten niet waar dat allemaal heengaat. Bovendien, als het gaat om open data, weten we al helemaal niet wie ze gebruikt. Dus doe het via de afnemerskant, want daar worden die gegevens gebruikt, en breng in kaart welke besluiten we nemen en welke gegevens daarvoor worden gebruikt. Er zijn een aantal eenvoudige principes aan de hand waarvan je zo'n databegroting zou kunnen inrichten. Een buitengewoon goed idee, denk ik.

De **voorzitter**: Dank u wel. Ik zie alweer de volgende spreker, de heer Nicolai van de Partij voor de Dieren.

De heer **Nicolai** (PvdD): Dank u wel, voorzitter. Mooie inleidingen, ingewikkelde materie. Ik wil een vraag stellen aan mevrouw Branderhorst. Als ik kijk naar dat Data Debat Denkkader – interessant – vind ik het heel erg procedureel. Tegelijkertijd heb ik in het grote advies van de raad ook wel het gevoel dat men daar ook een soort materiële lading aan wenst te geven als het om grondrechten gaat. Je zou je ook kunnen voorstellen dat de raad zou zeggen: in dat soort gevallen achten wij vanuit de grondrechten gezien automatische besluitvorming bij de overheid onaanvaardbaar. Mijn vraag is of de raad daarover heeft nagedacht en waarom het er niet in staat.

Dan een tweede vraag. Ik zie dat in het advies wordt gezegd: je moet kijken naar de menselijke maat. Dat kan er aan het eind bijvoorbeeld toe leiden dat er een herzieningsverzoek of een bezwaar komt en dat dan weer een mens naar een besluit kijkt dat automatisch is genomen. De Raad voor het Openbaar Bestuur staat voor al die besturen en ook voor al die ambtenaren. Vroeger ging je naar een loket en dan sprak je met een ambtenaar. Dat is verdwenen. Mijn vraag is hoe we weer aan de voorkant van dat proces die menselijke maat erin krijgen en of dat met zich meebrengt dat je voor sommige besluitvorming eenvoudig niet-digitaal kan eisen.

Ik geef een voorbeeld. Je kon vroeger een bouwvergunning aanvragen, gewoon bij het loket. Vervolgens kon je dat digitaal doen, maar was dat nog steeds niet verplicht. Op een gegeven moment wordt het dan wel verplicht. Dan krijgen we een verschuiving – ik denk dat de heer Widlak daar ook het een en ander over kan zeggen – waardoor de burger niet meer weet waar zijn gegevens blijven en wat ermee gebeurt. Die begrijpt vaak al helemaal niet hoe het gaat.

Dat waren mijn vragen. Dank u wel.

De **voorzitter**: Een behoorlijk aantal vragen. Mevrouw Branderhorst, ik vraag u om er als eerste wat over te zeggen en daarna vraag ik op de laatste vraag nog een korte reflectie van de heer Widlak, want de tijd gaat door en ik weet dat er nog een aantal andere vragenstellers zijn.

Mevrouw **Branderhorst**: Dank u wel. Wij hebben het advies inderdaad met veel mensen besproken. Ik zou er graag één vraag aan toe willen voegen in de volgende editie en dat is: moet je wel AI en digitalisering inzetten? Dan maak je die afweging dus aan de voorkant. Daar zitten kosten en baten aan, maar ook de vraagstukken die u aangeeft. Die vraag zit er nu wat verstopt in. Ik zou hem er expliciet aan willen toevoegen, want wat u zegt is waar. Gelukkig zie ik ook heel veel overheidsorganisaties die daar oog voor hebben. Het is een beetje welke definitie je hanteert, maar er zijn 2,5 miljoen mensen die eigenlijk niet met deze hele digitalisering uit de voeten kunnen. Dat zijn heel veel mensen. Je ziet in toenemende mate dat overheidsorganisaties en zeker gemeenten aangeven: «Het kan dus bij ons niet alleen maar digitaal, dat mag gewoon niet. Wij willen altijd een alternatief hebben. Er moet dus altijd een mogelijkheid zijn voor de inwoner om gewoon bij ons te komen, zodat we het samen kunnen doen.» Dan is dat loket, de mens, er dus aan de voorkant. Er zijn heel veel gemeentes die dat gewoon als kader hebben meegegeven of als algemeen uitgangspunt of algemeen beginsel. In die zin is het een heel terecht punt, en gelukkig zie ik daar heel veel aandacht voor. Bij de rijksoverheid is dat ingewikkelder. Daar weet ik ook minder van. Dat is natuurlijk veel omvangrijker en voor heel Nederland. Dat is een andere manier van organiseren. Dat is een lastigere vraag. Het klopt wat u zegt, dat mensen als je niet oplet verstrikt raken in alle ingewikkelde aanvragen, systemen en digitaliseringsprocessen die er zijn.

Een alternatief daarvoor, of een kans voor iemand aan de voorkant is heel erg belangrijk. Wij pleiten er niet voor dat je eerst automatisch een besluit neemt en pas in de bezwaarprocedure gaat kijken wat een mens doet. Daar pleiten wij niet voor in ons advies. Wij zeggen juist dat je je moet afvragen wanneer je automatische besluitvorming kan doen en of je vindt, zoals sommige gemeenten hebben aangegeven, dat er altijd een mens moet kijken naar wat eruit komt en dat een mens moet kunnen uitleggen «dit komt eruit, omdat dit en dit de uitgangspunten zijn geweest». Daarmee kan men uitleggen aan een inwoner of volksvertegenwoordiger: «daarom doen we dit en daarom vinden het verantwoord om zo in te zetten». Er moet dus juist aan het begin mee worden gekeken. Het is niet iets van de IT-afdeling. Je moet als ambtenaar weten wat je doet, wat er uit zo'n systeem rolt en waarom dat eruit komt. Dat is echt ook nog een aandachtspunt.

Ik hoop dat ik hiermee al uw vragen enigszins beantwoord heb.

De voorzitter: In ieder geval een begin, denk ik. Ik denk dat de heer Nicolai er anders zeker nog een keer bij u op terugkomt. Ik ga nu naar de heer Widlak.

De heer Widlak: Ik praatte natuurlijk net over allerlei dingen waarbij het misgaat, maar laten we niet vergeten dat automatische besluitvorming fantastisch is. Negen van de tien keer werkt het gewoon als een tierelier. Het punt is alleen dat wij hier op een heel eenzijdige manier mee omgaan, gestuurd door heel globale politieke doelstellingen, zoals kostenbesparing of fraudebestrijding. Daarom maken wij helemaal geen gebruik van de mogelijkheden die dit ook voor de burger zou kunnen bieden. Op het moment dat ik gymschoentjes bestel bij Nike, kan ik die in allerlei kleurtjes krijgen, met allemaal soorten veters. Dat noemen we massacustomisatie. Maar probeer maar eens als bijstandsgerechtigde de betaaldatum van een toeslag zelf in te stellen. Dat kan makkelijk, technisch. Het gebeurt alleen niet, omdat er geen enkele prikkel is om dat te doen. Wij zetten kunstmatige intelligentie – nogmaals, ik praat liever over het bredere fenomeen data-analyse – in de praktijk eigenlijk alleen maar in voor fraudebestrijding, terwijl het natuurlijk een uitgelezen middel zou zijn om patronen te herkennen en te zien: hier is een menselijke afweging nodig, omdat hier bijzondere belangen zijn. Maar wij zetten het eenzijdig in, omdat het gestuurd wordt door een heel kleine groep heel algemene politieke doelen.

De voorzitter: Dank u wel. Dan geef ik nu graag het woord aan mevrouw Kluit, GroenLinks.

Mevrouw Kluit (GroenLinks): Dank voor de heldere uitleg. Ik heb eigenlijk twee vragen, die een beetje gaan over het einde van het geheel. Als ik hiernaar luister, hoor ik dat het een groeiende wereld is. De data groeien en veranderen, ook die waar wij besluiten op nemen. Stel dat wij heldere kaders stellen en een mooie controle hebben en een jaarverslag. Wat vraagt het nou aan uitvoeringskracht om dit goed te doen? Wij zijn er in het parlement wel goed in om aan de voorkant dingen goed te regelen, maar uiteindelijk wordt het pas wat waard als we het ook in de uitvoering goed gaan doen. Dus aan u de vraag wat dat nou betekent voor decentrale overheden, voor wat die aan inzet, kennis en ontwikkeling doen. En misschien aan meneer Widlak de vraag wat er op systeemniveau landelijk moet gebeuren. Moeten we in de orde van grootte denken van het Ministerie van Financiën, waar ook behoorlijk wat mensen werken?

De voorzitter: Laat ik het omdraaien. Meneer Widlak, als u eens begint.

De heer **Widlak**: Ik denk dat het wel meevalt. Eerst in termen van oorzaken en dan in termen van oplossingen. In termen van oorzaken, op het gevaar af een beetje Herman Tjeenk Willink te herhalen: wat vooral nodig is op beleidsniveau, is kennis van de uitvoering. Dat is natuurlijk wat we sinds de jaren tachtig ... Overigens doen we het nog steeds, hè. Alle uitvoeringskennis wordt nog steeds ongeveer vrijwel direct het ministerie uitgebonjourd, terwijl die kennis echt nodig is om beleid te kunnen maken. Die kennis zit nu in de uitvoeringsorganisaties, maar die uitvoeringsorganisaties hebben een institutionele positie die het heel moeilijk maakt om bepaalde waardeafwegingen op een ongebonden manier te maken. Wat dus heel erg nodig is, denk ik, is dat bepaalde afwegingen worden gemaakt op systeemniveau in plaats van op een lager niveau, waar het eigenlijk een onderhandelingsproces is. Wat daarvoor nodig is, is vooral een hoop kennis en een aantal standaarden. Ik denk dat het reuze meevalt in termen van echte capaciteit, of je daar heel veel ambtenaren voor nodig hebt. Het zijn eigenlijk dingen die allemaal in theorie beschikbaar zijn. We doen het alleen niet.

De **voorzitter**: Dan kijk ik naar mevrouw Branderhorst. Of eerst mevrouw Kluit nog.

Mevrouw **Kluit** (GroenLinks): Ik wil u vragen om daar toch iets over te zeggen, meneer Widlak. Het klopt wat u zegt en dat snap ik ook, maar het gaat ook heel vaak fout in die laatste vertaling. Want 20, 50, 100, 200 of 1.000 ambtenaren erbij om kennis te ontwikkelen, kennis in huis op te halen of zo'n proces op te zetten, dat is heel vaak wat uiteindelijk niet lukt en dat is waarom we tegen die uitvoeringsproblemen aan blijven lopen.

De heer **Widlak**: Nogmaals, ik denk helemaal niet dat het gaat om ambtenaren erbij. Ik denk dat het gaat om ambtenaren op de goede plek. Ik ken heel veel ambtenaren die bijvoorbeeld heel lang op een ministerie hebben gezeten en die uit pure frustratie, eigenlijk omdat dit soort dingen niet gebeuren, vertrekken van een beleidsministerie naar een uitvoeringsorganisatie omdat daar tenminste wat gebeurt. Die gaan dan bijvoorbeeld van BZK naar het CJIB. Wat doen we daar? Daar zijn we nu bezig om AI op een heel positieve manier in te zetten. Dan bereiken ze iets voor mensen in de samenleving en dat is natuurlijk waarom heel veel mensen ambtenaar worden. Ik denk dat het helemaal geen capaciteitsvraag is. Ik denk dat het een organisatievraag is.

Mevrouw **Branderhorst**: Het is in ieder geval iets van ons allemaal. We weten allemaal iets van hr, we weten allemaal iets van financiën en we moeten ook allemaal iets van data weten. Dat is dus sowieso iets. Het is dan meer de kwaliteit dan de capaciteit. Stel dat u als Kamer zegt: we willen inderdaad zo'n AI- of datastuuringsjaarverslag en -plan. Daar zou ik heel blij mee zijn. Tegelijkertijd vraagt dat echt nog wat uitwerking. Als je dat politiek zou willen, zou ik vervolgens willen dat heel goed wordt nagedacht over wat je exact wilt en wat dat exact betekent. Dus dan niet die politieke globaliteit, maar dat echt wat meer specificeren. Ik denk dat dat een aparte expertbijeenkomst vraagt. Vervolgens moet je je afvragen waar je het aan gaat toetsen. Want zoiets is niet in een jaar geregeld. Het is net als bij die begroting. Dat heeft jaren geduurd. Maar laten we alsjeblieft beginnen. Dus als u een heel duidelijk kader stelt en zegt dat u het wilt, kan er daarna mee aan de slag worden gegaan. Dan zal het niet in één jaar geregeld zijn en dan zal het niet gelijk goed zijn, maar dan hebben we volgens mij wel een heel belangrijke kanteling te pakken.

De **voorzitter**: Dan u wel. Dan de laatste vragensteller in deze ronde, de heer Crone van de PvdA.

De heer **Crone** (PvdA): Dank u wel. Ik heb u al drie keer bedankt voor uw antwoorden doordat de microfoon niet werkte, maar ik meen het ook. We bespreken nu wat de overheid doet: wij zenden regelingen naar de samenleving en wij onderzoeken wat burgers doen. Dat is goede statistische analyse, zal ik maar zeggen. Maar wat ik nu voortdurend lees en hoor, is dat er een narratieve fase in de AI komt en dat de bots zelf verhalen gaan maken, Zoals de bots nu ook de tiende symfonie van Beethoven hebben kunnen maken, gaat dat ook in taal gebeuren. Je kunt van het net zo schrappen – dat heb ik in de vorige debatten ook genoemd – tijdens de wedstrijd Cambuur-Ajax op welk moment er een doelpunt valt, wie 'm maakt enzovoorts. Je kunt dus een minuut na de wedstrijd al een verslag hebben: niet alleen de feiten, maar geschreven tekst alsof Mart Smeets het heeft gedaan. Want welke taal, welk narratief is Mart Smeets gewend te gebruiken? Nou is dit een simpel voorbeeld, maar bots gaan verhalen maken alsof het de overheid is, alsof het Rutte is. Moeten we dan een keurmerk hebben «dit was echt Mart Smeets, maar dit niet» of «dit was echt meneer Rutte, maar dit niet»?

Ik lees net in de kranten dat de reken capaciteit in 2050 een miljard meer is dan nu, de reken capaciteit voor het inzetten van AI. Dus dan komt het waardepatroon. U zei net duidelijk dat er nu nog geen waardepatroon in zit. Maar dat hebben we dan niet meer in de hand, want dan gaat AI ook het waardepatroon bepalen. Waarschijnlijk zijn dan commercieel slecht nieuws en moord en doodslag het meest verkoopbaar en gaat de commercie dus die narratieven naar voren halen. Maar goed, dat is die meneer van Google die dit allemaal zegt en die ook heel fijn nu in Amsterdam woont. Die is dus ook bezorgd. Ik weet niet wie hierop kan antwoorden, want is voor mij ook heel nieuw.

De **voorzitter**: Ik kijk even naar de beide sprekers. Dit wordt voor hen allebei voor vandaag hun uitsmijter. Dus meneer Widlak, uw uitsmijter. En daarna die van mevrouw Branderhorst.

De heer **Widlak**: Nee, sorry, dit is gewoon niet mijn expertise. Het spijt me.

De **voorzitter**: Nou, dat is nog eens een helder, duidelijk en eerlijk antwoord. Over transparantie gesproken. Fantastisch. Dan mevrouw Branderhorst.

Mevrouw **Branderhorst**: Het is alleen niet zo'n leuke uitsmijter. Dit is niet mijn expertise, maar wat als eerste in mij opkomt, is de zelfrijdende auto. Daar wordt natuurlijk heel veel in geïnvesteerd en er gebeurt heel veel, maar zodra er iemand in verkleedkleden, verkleed als spook, over het zebepad loopt, is het hele systeem van slag. Het gaat dus goed en ze kunnen alles neerzetten als het precies volgens de regels gaat, gaat zoals zij het geleerd hebben, maar zodra er dus iets heel erg onverwachts gebeurt en het gaat om duiding en reflectie, hebben ze die niet. Daar zit nog wel een kans voor ons om dat te pakken. Dat is niet een antwoord op uw vraag, maar dat kwam wel in mij op naar aanleiding van uw betoog.

De heer **Crone** (PvdA): Een korte reactie als het mag. Ik lees dat AI steeds meer wordt als een lerend kind. Een lerend kind loopt ook eerst een keer tegen die hete verwarming, maar doet het daarna niet meer. Daar gaat dus echt een volgende slag komen – ik kan die niet overzien, hoor – waarin de capaciteit wel degelijk zo groot wordt dat er bijna niks meer is dat die niet voorzien heeft. En dan is het een voorbeeld dat u noemt niet eens een waardepatroon, maar gewoon rekenkracht.

Mevrouw **Branderhorst**: Als er dan een fietser oversteekt en een wandelaar oversteekt en hij moet kiezen en het gaat net anders, kan hij dat doen op basis van regeltjes en dat kan misschien op menselijke, publieke waarden een heel verkeerde keuze zijn.

De **voorzitter**: Waarvan akte. Ik dank u allebei hartelijk voor deze bijdrage, voor hetgeen u heeft toegevoegd aan onze bescheiden kennis. Want dat is wel wat we merken deze dagen, hoe bescheiden onze kennis is en ook, vrees ik, een beetje zal blijven. Toch vertrouwen wij erop dat de twee volgende sprekers onze kennis weer wat gaan uitbreiden.

Blok 2: Hoe kan de Eerste Kamer vinger aan de pols houden?

Gesprek met:

- de heer Reijer Passchier (Universiteit Leiden, Open Universiteit)
- de heer Robert van Doesburg (TNO/Leibniz Institute)

De **voorzitter**: De volgende sprekers zijn de heer Reijer Passchier en de heer Robert van Doesburg. De heer Reijer Passchier is universitair docent staats- en bestuursrecht aan de Universiteit Leiden en aan de Open Universiteit. U schreef het boek *Artificiële intelligentie en de rechtsstaat*. U zult met ons bespreken dat digitalisering en de opkomst van AI de balans van de trias politica zouden verstoren. U draagt ook mogelijke oplossingen aan. U heeft geen presentatie, dus u doet uw verhaal zo meteen zonder extra sheets. Wat dat betreft heeft u extra aandacht van ons allen. Daarna geven we graag het woord aan de heer Robert van Doesburg, senior scientist bij TNO/Leibniz Institute en PhD-kandidaat aan de Universiteit van Amsterdam. U gaat het met ons hebben over normatieve systemen voor mensen en machines en daarbij de methode en het belang van het Calculemus-FLINT-project, waarmee wetgeving zou kunnen worden omgezet in een computercode. Dat wordt wel heel spannend. Deze beide toelichtingen maken ons zeer nieuwsgierig, dus ik geef graag als eerste het woord aan de heer Passchier.

De heer **Passchier**: Dank u wel, mevrouw de voorzitter. Dank u wel voor de uitnodiging om hier iets te mogen zeggen over mijn onderzoek. De kern van mijn boodschap is dat het AI-debat, het digitaliseringsdebat veel meer zou moeten gaan over macht en machtsverhoudingen. Die zijn namelijk door digitalisering en de opkomst van AI enorm aan het verschuiven. Daardoor dreigt ons stelsel van checks-and-balances disfunctioneel te raken.

Ik wil in het bijzonder even inzoomen op de trias politica, misschien wel de belangrijkste pijler van de democratische rechtsstaat. De trias politica maakt onderscheid tussen drie functies van de overheid: de uitvoerende functie, de wetgevende functie en de rechtsprekende functie. Die functies zijn belegd bij verschillende ambten, waarvan u er een bekleedt. Een deel van de wetgevende macht is bij de Eerste Kamer belegd, de uitvoerende macht vooral bij de regering en de rechtsprekende macht bij de rechtspraak. In de leer van de trias politica moeten die machten ongeveer met elkaar in balans zijn, zodat zij elkaar effectief kunnen controleren en als gelijkwaardige partners met elkaar kunnen samenwerken bij het maken van beleid en bij het maken van wetgeving.

Die balans staat al een hele tijd onder druk. Met de opkomst van de verzorgingsstaat en de veiligheidsstaat sinds 11 september is de uitvoerende macht ongeveer vijf à zes keer zo groot geworden en heeft die heel veel discretionaire macht en een enorm budget gekregen. De rechtspraak is wel iets meegegroeid, maar de Staten-Generaal zijn eigenlijk nog steeds dezelfde als voordat we aan dit hele project begonnen, hebben ongeveer dezelfde middelen, dezelfde hoeveelheid

leden, dezelfde hoeveelheid ondersteuning en hetzelfde budget. Er is dus reeds een enorme disbalans in de trias politica ontstaan. Die disbalans wordt versterkt door digitalisering en de opkomst van AI. Bij deze volgende grote maatschappelijke ontwikkeling zien we weer dat vooral de uitvoerende macht daarvan weet te profiteren. De uitvoerende macht zet op tal van plekken digitale technologie in om effectiever te worden en wordt daardoor ook machtiger. Nu al, volgens de laatste tellingen van het CBS en TNO, wordt er op tal van plekken binnen de overheid al geëxperimenteerd met artificiële intelligentie, met machinelearning en deep learning. Volgens de laatste tellingen zijn ongeveer tegen de 200 instanties al daarmee aan de slag. Dat gaat in een enorm hoog tempo en het gaat al vrij ver. De rechtspraak doet wel wat, maar heeft nog niet heel veel succes met digitalisering. Er wordt wel wat geëxperimenteerd, maar mondjesmaat. Er is binnen de rechtspraak ook veel weerstand tegen digitalisering. De Staten-Generaal doen wat mij betreft bijna niets met digitale technologie, althans niet om effectiever te worden, om hun macht effectiever aan te wenden. Dit is een factor die de disbalans binnen de trias politica vergroot.

De tweede belangrijke factor die maakt dat digitalisering de disbalans binnen de trias politica vergroot, is dat door digitalisering en AI de uitvoerende macht ook ondoorzichtiger wordt. Digitale technologie heeft in veel gevallen een welbekend blackboxkarakter. Die black box bestaat uit een aantal aspecten. De digitale technologie die gebruikt wordt door de overheid, de werking daarvan en de algoritmes die daarin zitten zijn vaak niet openbaar, bijvoorbeeld vanwege opsporingsbelangen of omdat er intellectueel eigendom op die algoritmes rust. Als ze ontwikkeld zijn door private partijen, zorgen die private partijen er vaak voor dat niet iedereen kan meekijken en zijn de algoritmes dus niet openbaar en moeilijk te controleren voor buitenstaanders zoals de Eerste Kamer.

Een tweede aspect van dat blackboxkarakter is dat ook als de algoritmes openbaar zijn en de data op basis waarvan die algoritmes ontwikkeld zijn of die die algoritmes analyseren, degene die ze moet controleren wel de deskundigheid moet hebben om dat effectief te kunnen doen. Ook daar schort het nog weleens aan, zowel bij rechters als bij Kamerleden en senatoren. Er gebeurt de laatste tijd natuurlijk wel het een en ander om dat recht te zetten, maar gezien de impact van deze maatschappelijke ontwikkeling op de overheid is dat wat mij betreft nog maar heel mondjesmaat. Ook gezien wat er op het spel staat, zouden de Staten-Generaal nog wel wat tandjes mogen bijzetten op dat punt om zichzelf in staat te stellen om het gebruik van digitale technologie door de uitvoerende macht te controleren.

Het derde aspect van het blackboxkarakter van de digitale technologie die de uitvoerende macht gebruikt, is dat als dit AI-systemen betreft – nogmaals, wat mij betreft machinelearning en deep learning – de werking van de systemen vaak zelfs voor experts, zelfs voor de computerprogrammeurs die die algoritmes ontwikkeld hebben, niet goed uit te leggen is. De algoritmes worden ook wel een oceaan van wiskunde genoemd. Ze veranderen soms miljoenen keren per seconde. Als zelfs de betrokken experts niet goed kunnen uitleggen hoe zo'n algoritme tot conclusies komt of de motivatie van die algoritmes niet tot de normale menselijke verbeelding spreekt, hoe moeten dan rechters of Kamerleden daar controle op uitoefenen? Dat was het blackboxkarakter van digitale technologie.

Een derde factor die de disbalans in de trias politica vergroot, is dat het gebruik van digitale technologie de overheidsorganisatie complexer maakt. Daar is net uitgebreid over gesproken door collega Widlak. Digitale technologie maakt het aantrekkelijk voor overheidsinstanties om veel informatie met elkaar uit te wisselen. Algoritmes hebben ook veel data nodig om goed te kunnen werken. Daardoor zijn er allerlei complexe interacties tussen overheidsorganisaties die vaak voor de betrokken

organisaties zelf niet goed zijn te overzien en te controleren, laat staan, wederom, voor buitenstaanders, relatieve buitenstaanders als rechters en parlementariërs.

Drie factoren dus die de disbalans in de trias politica verder vergroten. Vooral de uitvoerende macht profiteert. De uitvoerende macht wordt ondoorzichtiger en dus moeilijker te controleren. En de uitvoerende macht wordt complexer en dus moeilijker te controleren.

Welnu, bestaan er ook remedies? Kunnen we een verdere verstoring van de trias politica tegengaan? Kunnen we ervoor zorgen dat de Staten-Generaal weer relevant worden of in elk geval tegengaan dat ze nog verder naar de achtergrond verdwijnen? Ik denk het wel. Daarvoor moeten we onderhoud plegen aan ons bestaande stelsel van checks-and-balances en misschien een aantal nieuwe checks-and-balances ontwikkelen, verzinnen, bijbouwen. Welke checks-and-balances dat precies zijn, daar moet ik nog nader onderzoek naar doen. Ik heb niet de silver bullet. Dat zou een heel project zijn. Ik heb wel een aantal suggesties.

De eerste suggestie is dat de Staten-Generaal zichzelf moeten versterken. U bedeeft zichzelf ongelofelijk karig als het gaat om ondersteuning, ook internationaal gezien. Een Duitse parlementariër heeft veel meer ondersteuning dan een Nederlandse. Een Europarlementariër heeft meer ondersteuning. Een Congreslid in de Verenigde Staten heeft een heel kabinet tot zijn of haar beschikking. U heeft bij mijn weten bijna geen ondersteuning, en die heeft u wel nodig. Die had u eigenlijk al nodig, gezien de complexiteit van de verzorgingsstaat en de veiligheidsstaat. Maar als u in een digitaliserende overheid of een digitaliserende maatschappij betekenisvol mee wilt doen aan het wetgevingsproces en de uitvoerende macht effectief wilt controleren, dan heeft u gewoon eigen inhoudelijke ondersteuning nodig. Dan heeft u gewoon een aantal mensen nodig die u scherp kunnen houden, aan wie u vragen kunt stellen en die u aan het werk kunt zetten. In uw eentje kunt u het gewoon niet, hoe briljant sommigen van u misschien ook mogen zijn.

De tweede remedie die ik voor me zie, is dat u zelf AI gaat inzetten. Er zijn inmiddels al allerlei mooie tools beschikbaar waarmee u patronen kunt ontwaren in de ongelofelijke hoeveelheid informatie die u aangereikt krijgt van de regering of van anderen. U kunt dan veel effectiever met uw tijd omgaan en veel grotere hoeveelheden informatie analyseren. Daarmee kunt u die enorm dikke rapporten en die lappen tekst die u krijgt samenvatten. Er wordt door allerlei professies al gebruikgemaakt van die tools. Als ik u was, zou ik daar eens onderzoek naar doen en kijken of daar voor u ook iets bruikbaar tussens zit.

Het derde dat ik me kan voorstellen dat u zou kunnen doen, is dat als u met de regering praat over beleid of over wetgeving, u eerst de vraag stelt: bent u van plan dit met digitale technologie te gaan uitvoeren, wat is de rol van digitale technologie bij de uitvoering van de betreffende wet of het betreffende beleid en zorgt u er dan al direct voor dat die uitvoering controleerbaar blijft? Stel dus eisen aan de technologie van de uitvoerende macht, in de eerste plaats eisen die u in de toekomst in staat stellen om het gebruik van digitale technologie desgewenst bij te sturen en om de vinger aan de pols te houden. Hoe dat precies zal moeten, zal per geval verschillen. Ook hier moet nog onderzoek naar gedaan worden, maar houd in ieder geval dit beginsel in het oog: trias politica by design.

Ik rond af. Volgens mij is digitalisering een van de meest bedreigende ontwikkelingen op dit moment voor de democratische rechtsstaat. Tegelijkertijd ben ik optimistisch, omdat we digitale technologie ook zouden kunnen inzetten om de rechtsstaat juist te versterken. Dat lijkt me een mooie opdracht en het einde van mijn verhaal. Dank u wel voor uw aandacht.

De **voorzitter**: Meneer Passchier, dank u wel. We gaan gelijk door met de heer Van Doesburg. Mag ik u het woord geven?

De heer **Van Doesburg**: Dank u wel. In de eerste plaats herken ik eigenlijk alle voorbeelden die door de vorige sprekers naar voren zijn gebracht. Ik wil wel zeggen dat dit wat mij betreft geen technisch probleem is. Wat mij betreft gaat het niet om digitalisering. Het gaat ook niet over AI. Het gaat niet over data. Dit is een normatief vraagstuk. Volgens mij is de Eerste Kamer bij uitstek geschikt en geëquipeerd om daar uitspraken over te doen. Dus ik denk dat het ook verstandig is om niet het idee te hebben: er is een ingewikkelde techniek waar wij weinig over weten en daarom kunnen wij er niet zo veel mee doen. Ik roep u op om vanuit uw eigen expertise en uw eigen rol te kijken naar wat deze ontwikkeling betekent voor de democratische rechtsstaat.

Ik denk dat het omgaan met AI-toepassingen in het openbaar bestuur dient te rusten op een algemeen kader voor hoe in Nederland en Europa de democratische rechtsstaat in elkaar hoort te zitten. Uitgangspunt daarbij zou moeten zijn dat we regelgeving maken om het gedrag van mensen te beïnvloeden, dat mensen van mening kunnen verschillen over wat die regels dan betekenen en dat mensen zich niet altijd aan normen houden. Die standaard heb je nodig om kennis uit te wisselen over wat regels zijn, niet alleen tussen mensen en machines, maar ook tussen juristen en IT'ers en tussen een algemeen publiek en belanghebbenden in een specifieke zaak.

Als je vanuit dat perspectief kijkt naar wat AI is, dan zijn er wat mij betreft twee soorten AI. We hebben nu vooral gehoord over de datagedreven AI, machinelearning, neurale netwerken en noem het maar op. Dat is nieuwe AI. Dat is wat iedereen de afgelopen tien jaar als AI is gaan beschouwen. Er is ook een oude AI. Die komt meer uit de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw. Dat is een kennisgedreven AI, die uitgaat van kennismodellen en expertsystemen. Denk aan het voorbeeld dat Arjan Widlak net gaf over de olietankers en de vissers. Het voorbeeld waarin dat visserschip uiteindelijk een eiland bleek te zijn, is eigenlijk een kennismodel. Aan de ene kant gebruik je data om een analyse te maken, maar om er echt goede besluiten over te kunnen nemen, heb je ook een model van de werkelijkheid nodig. Het is denk ik verstandig om de waarde van beide soorten AI te erkennen. Dat is extra nodig in het geval van bestuursrechtelijke besluiten of juridische redeneringen, omdat datagedreven AI in essentie een statistische redenering is. Juridische vraagstukken kunnen nooit uitsluitend op basis van statistische redeneringen worden beantwoord. Je kunt niet zeggen: omdat uw zaak nogal veel lijkt op de zaak van iemand anders, bent u schuldig, of krijgt u deze subsidie niet. Dat is op zichzelf al problematisch, maar het wordt nog erger op het moment dat er een beleidswijziging is. Hoe kun je nou op basis van data uit het verleden uitspraken doen over de toekomst als in de tussentijd de regels zijn veranderd? Daar komt nog bij dat de moeilijkste vraagstukken, over het algemeen vraagstukken zijn die nog niet zo heel vaak zijn voorgekomen, of helemaal niet vaak gaan voorkomen. Dan heb je eigenlijk ook niet zo veel aan die grote data-instrumenten.

Juridisch redeneren vraagt dus om een expliciet kennismodel voor de interpretatie van wet- en regelgeving. De noodzaak van zo'n model is veel groter geworden door digitalisering en de toepassing van AI. In het verleden was er eigenlijk ook wel een probleem, namelijk dat juristen heel erg goed met elkaar over de wet kunnen praten, maar dat dit voor andere mensen minder begrijpelijk is. Maar op het moment dat je specificaties moet geven aan IT'ers om een systeem te bouwen dat aan de eisen van de wet voldoet, moet je wel met die mensen kunnen praten over hoe dat dan zit.

Daar werk ik aan. In het norm engineering programma van TNO en het Leibnitz Institute ontwikkelen wij methoden om regelgeving op die manier te interpreteren en ook om grootschalige toepassing van die methoden mogelijk te maken.

Mijn hoofdpunt voor vandaag is dat ik vind dat de eisen die je stelt aan bestuursrechtelijke besluiten, onafhankelijk zouden moeten zijn van de vraag of AI, of een computer, is gebruikt bij het voorbereiden van het besluit. Natuurlijk zijn er situaties denkbaar waarin er specifieke regels zijn voor het gebruik van machines, maar dan binnen het algemene kader dat het eigenlijk niet uitmaakt hoe dat besluit tot stand is gekomen. Als een computer niet aan de eisen kan voldoen, moet je de machine verbeteren, of moeten mensen doen wat de machine niet kan.

Ik heb een presentatie meegestuurd waarin ik schets hoe dat er wat mij betreft uit zou kunnen zien. Het eerste plaatje laat een beleidscyclus en een uitvoeringscyclus zien. Het beleid gaat erover dat we bepaalde doelstellingen hebben en dat we een maatregel gaan treffen om die doelstellingen te bereiken. We maken bijvoorbeeld een wet of we doen iets anders. Om die wet te kunnen uitvoeren is er eerst een interpretatie nodig. Die interpretatie wordt vervolgens uitgevoerd of gebruikt om een simulatie te maken. Daarbij kun je kijken of de effecten die je uiteindelijk realiseert, in de simulatie of in de daadwerkelijke uitvoering, overeenkomen met de doelen die je in het begin hebt gesteld. Als dat niet zo is, is het verstandig om iets te veranderen.

In die hele discussie over het gebruik van data kijken we eigenlijk vooral naar dat bolletje rechtsonder: het uitvoeren van regels. Maar het hele vraagstuk is veel breder. Ik denk dat het op een expliciete manier interpreteren van wet- en regelgeving zodat die door mensen en machines gebruikt kan worden, een essentieel onderdeel van AI is, dat tot op dit moment onderbelicht is. Voor die interpretaties gebruik ik normen. Als iets in regelgeving staat, ga ik ervan uit dat dat iets zegt over hoe mensen zich moeten gedragen. Er zijn drie soorten normen. Je hebt sociale normen. Die gaan over hoe mensen in groepen met elkaar omgaan, welk gedrag ze van elkaar accepteren en wat ze verwachten. Je hebt ethische normen. Dat zijn normen die gaan over gedrag dat als goed of fout wordt beschouwd. En je hebt juridische normen, die gaan over gedrag dat door de overheid afgedwongen kan worden. Eigenlijk reguleer je daarmee het monopolie op het legitiem gebruik van geweld van de overheid. Dan heb je ook nog mengelingen. Religieuze normen zijn bijvoorbeeld meestal vermengingen van sociale en ethische normen. In sommige landen is een deel van die regels ook juridisch, omdat ze door de staat worden afgedwongen. Een ander voorbeeld zijn de medisch-ethische normen. Medisch-ethische normen zijn bij wet vastgelegd, dus die zijn ook juridisch. Het uitgangspunt is dat je met deze drie basissoorten normen eigenlijk alle andere soorten normen kunt creëren. Wat doen we dan op het moment dat we wet- en regelgeving gaan interpreteren? Omdat ik ervan uitga dat regelgeving bedoeld is om gedrag te beïnvloeden, kijk ik als eerste naar gedrag, naar handelingen. Dat is mijn focus. Ik kijk naar wat er in een wet staat over wat iemand kan doen en wat ik daarvan moet weten. Wie mag het doen? Onder welke voorwaarden is die handeling geldig? Wat is het resultaat? Voor wie is dat bestemd? Om die voorwaarden te kunnen uitdrukken en in detail te kunnen uitwerken heb je eigenlijk een apart normconcept nodig. Dat noem ik feiten. Je kunt het een beetje vergelijken met een maatstafvergelijking: ik heb een meter en daarmee kan ik meten hoe lang iets is. Er is ook een derde typen normen, de plichten. Als mensen het over normen hebben in een juridische context, wordt er over het algemeen in rechten en plichten gekeken. Ik zie plichten eigenlijk niet anders dan iets wat je in de toekomst nog moet doen.

Op dit plaatje zie je dat terugkomen: als je kijkt naar alternatieve manieren om regelgeving te interpreteren, richt je je over het algemeen met name op één onderdeel. Ze kijken naar feiten of naar voorwaarden, of ze kijken naar plichten, maar ze kijken eigenlijk nooit naar handelingen. Ik heb een klein voorbeeld meegenomen om te laten zien hoe dat werkt. In artikel 14, lid 1, Vreemdelingenwet staat onder andere dat Onze Minister de

aanvraag voor een verblijfsvergunning kan inwilligen, afwijzen of niet in behandeling kan nemen. Dat zijn drie verschillende handelingen. Op plaatje 5 zie je hoe een handelingsmodel eruitziet, met een actor, een object, een voorwaarde, een belanghebbende, een resultaat dat gecreëerd wordt, een resultaat dat getermineerd wordt en een bron. Op basis van die tekst kun je dus die onderdelen invullen. Wat zie je nu aan de hand van dit artikel 14, lid 1? De voorwaarden staan er niet in en de belanghebbende is eigenlijk ook niet direct zichtbaar. Ik begin hier met het voorbeeld van het inwilligen van de aanvraag.

Als je vervolgens verder op zoek gaat naar wat precies de voorwaarden zijn voor het nemen van zo'n besluit, zie je in artikel 26, lid 1, Vreemdelingenwet staan dat de vreemdeling moet hebben aangetoond dat hij aan alle voorwaarden voor de verblijfsvergunning voldoet. Dat is een beetje hoog-over, maar het is toch wel een goed begin. Vervolgens kun je dat verder uitwerken naar wat dit in de praktijk precies betekent. In artikel 8 staat dat de vreemdeling onder andere rechtmatig verblijf in Nederland kan hebben op grond van de verblijfsvergunning als bedoeld in artikel 14. Dus blijkt dat de belanghebbende in deze relatie. Ik heb inmiddels het hele modelletje uitgewerkt. Dit is een manier om wet- en regelgeving te interpreteren waarmee je eigenlijk vrij makkelijk aan mensen, ook zonder juridische achtergrond, kunt uitleggen wat die regels betekenen. Maar omdat het gaat om «ik zit in een situatie, ik doe iets en dan verandert er wat», is het ook een taal die heel geschikt is voor computers, want computers zijn eigenlijk niks anders dan state transition machines. Het zijn dus machines waarin je een situatie kunt definiëren. Je kunt een verandering in die situatie aanbrengen en dan kom je in een nieuwe situatie, en zo verder, en zo voort.

Op plaatje acht zie je hoe je zo'n schema grafisch kunt weergeven. Vervolgens gaan we door naar artikel 16, lid 1 van de Vreemdelingenwet. Dat bevat elf afwijzingsgronden voor de verblijfsvergunning. Hier kun je eigenlijk twee dingen mee doen. Aan de ene kant kun je hieruit afleiden dat je blijkaar om aan alle voorwaarden te voldoen aan al deze elf eisen moet voldoen om een verblijfsvergunning te krijgen. Maar je kunt ook een model maken voor het afwijzen van een verblijfsvergunning. Dat zie je hier terugkomen op pagina tien. Daar heb je elf afwijzingsgronden. Als je aan een van die gronden voldoet, volgt een afwijzing. Als het gaat over data-analyse, gaat het eigenlijk vooral over het beoordelen of er wordt voldaan aan de voorwaarden voor het nemen van een besluit.

Als je zo'n voorbeeld hebt, weet je niet zeker of dat volledig is. Mensen kunnen sowieso zeggen: wacht even, je bent nog regels vergeten waar je ook aan moet voldoen om een aanvraag te kunnen afwijzen. Ik gebruik hier als voorbeeld artikel 3:4, lid 2, Algemene wet bestuursrecht, over het evenredigheidsbeginsel. Als het besluit tot het afwijzen van een verblijfsvergunning leidt tot onevenredig negatieve gevolgen voor de belanghebbende, mag dat besluit dan wel of niet genomen worden? Daarover wordt op dit moment van mening verschild. De voorzitter van de Raad van State heeft bijvoorbeeld een artikel geschreven over de kinderopvangtoeslagen. Onlangs is er een rapport verschenen van de Raad voor de rechtspraak dat ook herhaaldelijk terugkomt op dit onderwerp. Michiel Scheltema pleit eigenlijk al jarenlang voor een generieke toepassing van het evenredigheidsbeginsel op alle wetgeving, dus niet alleen op wetten die expliciet een hardheidsclausule in zich hebben. Dit is een van de onderwerpen waaraan ik het komende jaar ga werken, om in kaart te brengen wat hierover de verschillende opvattingen zijn. Op die manier hoop ik bij te dragen aan het vinden van een oplossing voor dit vraagstuk. Zo, inmiddels ben ik een heel stuk verder in mijn verhaal. Ik moet even opletten waar ik ook alweer was.

De **voorzitter**: U heeft nog een minuut.

De heer **Van Doesburg**: Nou, dat komt heel goed uit, want ik wou eigenlijk alleen nog maar herhalen dat het belangrijkste pleidooi dat ik wil houden, is dat alles wat ik verteld heb voor het grootste gedeelte niets te maken heeft met AI, maar dat het wel heel goed kan worden toegepast om controle te krijgen op digitalisering en de toepassing van AI. Ik hoop dat daarmee nog een laatste doel bereikt kan worden, en dat is dat de kwaliteit van het juridisch discours niet alleen onder juristen, maar ook onder andere mensen in Nederland op een hoger niveau kan komen. Dank u wel.

De **voorzitter**: Meneer Van Doesburg, dank u wel. Ik ga kijken wie er vragen heeft. Ik zie in ieder geval de heer Nicolai, daarna de heer Recourt en daarna mevrouw De Boer. De heer Nicolai.

De heer **Nicolai** (PvdD): Dank u voor de inleiding. Ik heb als eerste een vraag voor de heer Passchier. Checks-and-balances: misschien moeten we gaan nadenken over andere checks-and-balances. Ik zou heel graag willen weten wat hij vindt van het idee om een echte goede waakhond te creëren. Ik noem het maar een «Nationale ombudsman voor digitale zaken» of zo, die je vervolgens een jaarverslag kan laten maken ieder jaar, en dat in de Kamers kan laten behandelen. Zou dat in zijn visie kunnen helpen om meer grip te krijgen op het hele verschijnsel?

Ten tweede begrijp ik dat hij zei: soms zijn zelfs de techneuten die een algoritme ontworpen hebben, verbaasd over hoe het werkt, en begrijpen ze het niet helemaal. Betekent dat vanuit de rechtsstatelijkheid niet dat je eigenlijk zou moeten zeggen: als zoiets zich voordoet, dan mag zo'n algoritme niet voor besluitvorming gebruikt worden?

Dan had ik een vraag die betrekking heeft op FLINT. Dat is bedoeld om interpretaties van de wet eenduidig vast te leggen. Nu ben ik zelf jurist. Ik heb 40, 50 jaar onderwijs gegeven, en het ging altijd over rechtsvinding in het bestuursrecht. Er is niet een eenduidige interpretatie; dat is één. Ten tweede: kijk naar de tijd. Bijvoorbeeld: wat is een bouwvergunning? Daar heeft de wetgever iets over gezegd, daar heeft de Raad van State iets over gezegd, maar op een gegeven moment gaat de Raad van State om. Dat omgaan, hè? Mensen bedenken iets nieuws. En hij zegt op een gegeven moment: een woonboot heeft eigenlijk ook een bouwvergunning nodig. Dat had nog niemand bedacht. Dus als je nou ziet hoe die rechtsstaat werkt... Als je interpretaties eenduidig gaat vastleggen, doe je eigenlijk geweld aan wat rechtspraak zou moeten inhouden. En u wil eigenlijk ook in de rechtspraak dat soort regels algoritmisch gaan toepassen. Dank u wel.

De **voorzitter**: Ik geef het woord aan de heer Passchier.

De heer **Passchier**: Dank u wel voor uw vragen. Ja, moet er ook een nieuwe waakhond komen? Misschien kan dat iets helpen, maar ik denk dat het nog veel belangrijker is om onderhoud te plegen aan onze bestaande checks-and-balances. Digitalisering betekent per definitie dat digitale technologie zich verweeft met de overheid als geheel, en met de samenleving als geheel. Dus iedereen die daarin actief is en daarin een bepaalde rol heeft binnen dat stelsel van checks-and-balances, zal zich met digitalisering en de consequenties daarvan moeten bezighouden. Om dat bij één instituut te beleggen, zou tekortdoen aan hoe diep die ontwikkeling gaat. Dus dat zou niet genoeg zijn, maar in sommige gevallen wel nodig. Want u stelt een tweede vraag: mag het bestuur ook AI gebruiken? Tja, daar twijfel ik zelf heel erg aan, met name in verband met het legaliteitsbeginsel. Heel veel wetgeving wordt nu uitgevoerd met digitale technologie, met algoritmes. Algoritmes zijn ook regels. En dat zijn dan eigenlijk de regels die gelden voor burgers. Als je wetgeving uitvoert met algoritmes, zijn de algoritmes de regels die gaan gelden in de

praktijk. Dus je moet heel goed kunnen nagaan of die algoritmes ook representatief zijn voor de wetgeving; of die wetgeving voldoende representeren, voldoende legitiem zijn in dat opzicht. En het probleem van machinelearning en deep learning is dat die algoritmes zichzelf continu aanpassen en veranderen, en dat dat proces misschien wel in te kaderen is, maar moeilijk in de hand te houden, en dat moeilijk is na te gaan of die algoritmes nog steeds representatief zijn. Dus voor echt directe besluitvorming denk ik dat AI niet geschikt is. Waar het misschien wel voor gebruikt zou mogen worden en waar het ook voor wordt gebruikt, is voor de ondersteuning van besluitvormingsprocessen. Maar ook dan moet je heel erg oppassen, en nagaan wat precies de status en waarde is van de uitkomst van een analyse die een zelflerend algoritme maakt. Hoe je daarmee moet omgaan, daar moet je dus mensen voor opleiden. En daar moet je ook waarborgen voor inbouwen, zodat het niet voor waarheid wordt aangezien maar voor bijvoorbeeld een statistische analyse, en de mensen die daarmee werken, dat dus op waarde weten te schatten. En dan nog zou je, omdat die algoritmes – zoals ook al in eerdere bijdragen aan de orde is gekomen – zichzelf zo snel kunnen ontwikkelen en kunnen veranderen, daar misschien ook bijzondere voorwaarden aan moeten stellen, zoals speciaal toezicht.

De **voorzitter**: Dank u wel. Er was ook een vraag aan de heer Van Doesburg. Ga uw gang.

De heer **Van Doesburg**: Dank u wel. U legde uit, meneer Nicolai, dat uw ervaring is dat eenduidige interpretatie van wet- en regelgeving niet bestaat. En uw vraag was: hoe verhoudt dat zich met een methode die dat wel nastreeft? In de eerste plaats ben ik het met u eens: eenduidige interpretatie van wetgeving bestaat niet. Wat wel kan, is dat je een interpretatie van wetgeving expliciet vastlegt. Als je dan verschillende interpretaties hebt, kun je die verschillende eenduidige interpretaties naast elkaar leggen, en onderzoeken wat de verschillen zijn, en op die manier tot overeenstemming komen. Dat is eigenlijk wat er in het recht normaal gebeurt. En ik denk dat, als je kijkt naar rechtszaken bijvoorbeeld, rechters er in het algemeen vrij goed in slagen om dat in hun vonnissen helder uit te leggen, eigenlijk ook omdat die rechtszaken vaak over een heel specifiek onderdeel gaan. Als het gaat om bestuursrechtelijke besluiten die door uitvoeringsorganisaties of gemeenten worden genomen, zie je vaak dat daar verschillende aspecten door elkaar lopen. Je kunt met elkaar van mening verschillen over welke juridische bronnen allemaal relevant zijn in een zaak. Je kunt het met elkaar oneens zijn over de interpretatie van die relevante onderdelen. En je kunt het met elkaar oneens zijn over de feiten van de zaak. Als je die drie aspecten uit elkaar haalt, dan wordt een juridisch conflict veel minder complex, en is het veel makkelijker om een zaak met mensen van verschillende achtergronden te bespreken. Dat is eigenlijk mijn antwoord, over wat ik bedoel met het eenduidig vastleggen van interpretaties.

U vroeg ook nog iets over het toepassen van algoritmes in rechtszaken. Dat heb ik volgens mij niet echt bepleit, maar ik kan daar in aanvulling op wat Reijer Passchier zonet zei nog wel iets over zeggen. Kijk, op het moment dat een besluit wordt genomen op grond van een blackboxalgoritme, kun je daar eigenlijk geen commentaar op geven. Je kunt niet zeggen «ik ben het niet eens met de uitkomst van dit besluit om deze en deze redenen», omdat je niet weet wat die redenen zijn. Je kunt dus ook niet in bezwaar, en je kunt ook niet in beroep. Wat ik me zou kunnen voorstellen: door juridische modellen te maken op basis van specifieke regelgeving blijken er twee, tien, of honderd verschillende uitkomsten mogelijk op het moment dat je met die regelgeving te maken hebt. Dan kun je statistische instrumenten gebruiken om te vergelijken, in de zin van «hé, andere zaken lijken op deze zaak, en dat is dit type redenering». En

dan kun je een statistisch instrument gebruiken om te laten zien dat de kans eigenlijk vrij groot is dat dit de argumenten zijn die leiden tot een inwilligend of afwijzend besluit in deze zaak. En dat juridische model bij dat besluit kun je dan vervolgens gebruiken om te zeggen: «ja, u zegt dat x niet aan de hand is, maar hier heb ik x, dus u heeft een verkeerd besluit genomen». Op die manier zou je kunnen denken aan het gebruik van datagedreven AI waarvan je eigenlijk niet weet hoe dat werkt, door te zeggen: ik heb dat instrument gebruikt om aan te tonen dat deze redenering volgens mij in dit geval klopt. En dan is er een basis waarop je in bezwaar en beroep zou kunnen gaan. Dat is nog niet uitgeprobeerd, maar ik denk wel dat dat een interessante denkrichting is.

De **voorzitter**: Dank u wel. Dan geef ik graag het woord aan de heer Recourt van de PvdA.

De heer **Recourt** (PvdA): Ik heb ook een vraag aan de heer Van Doesburg, en precies over de andere kant van wetgeving. Tijdens uw verhaal dacht ik: hoe zit het eigenlijk met de wetgever zelf? Gaan de techneuten die die wet maken, zich niet gewoon steeds meer richten op de vertaalbaarheid van de wet in digitale afwegingsprocessen? En zijn daarmee bijvoorbeeld die mooie open normen die wetgeving vaak in zich draagt niet in gevaar? Kortom, mijn vraag is: moeten we als wetgever ons ook niet gaan richten op algemene normen die we meegeven in de regels voor wetgeving? Is dat een perspectief dat we mee moeten nemen?

De heer **Van Doesburg**: Ja, en dat is precies een onderwerp waar we op dit moment aan werken, overigens samen met Mariette Lokin, die hier twee weken geleden was. We zijn met het interdepartementaal overleg van wetgevingsjuristen aan het kijken wat de ontwikkeling van digitalisering eigenlijk betekent voor het maken van wetten, en dat doen we dan ook met de werkgroep digitalisering van het overleg. Daar doen we twee dingen. We vergelijken de methode van wendbaar wetten uitvoeren, zoals die door Mariette Lokin is toegelicht, en de Calculemus-FLINT-aanpak zoals ik die heb gepresenteerd. Daar zit vrij veel overlap tussen, maar er zijn ook kleine verschillen, dus we gaan in de komende periode in de praktijk uittesten hoe die twee zich verhouden tot elkaar en hoe we goed kunnen samenwerken. In de tweede plaats zijn we op zoek naar manieren waarop we wetgevingsjuristen kunnen ondersteunen bij het maken van wetgeving. Je ziet dat wetswijzigingen nu eigenlijk in Worddocumenten worden gemaakt; kan dat niet beter? En daarbij kijken we ook naar het ondersteunen van uitvoeringstoetsen en internetconsultaties. Op dat laatste terrein doen we op dit moment ook een voorstudie voor de Amerikaanse overheid, om te kijken hoe we daar het wetgevingsproces kunnen ondersteunen.

Ik kom nog even op de open normen. Het onderscheid tussen gesloten en open normen wordt vaak genoemd, maar volgens mij wordt dat vaak een beetje overdreven. Kijk, of een norm nou open of gesloten is, de uitkomst is volgens mij: je voldoet eraan of je voldoet er niet aan. En bij een open norm heb je eigenlijk nog een categorie: dat je het nog niet weet. Dat betekent dat je nader moet gaan onderzoeken of je vindt dat aan een norm wel of niet wordt voldaan. En dat is wat lastiger, omdat niet precies is omschreven welke waarden een bewijs moet hebben om aan die norm te voldoen. Maar als je kijkt naar gesloten normen, zijn die dan eigenlijk wel zo gesloten? Neem het voorbeeld dat ik net noemde uit het vreemdelingenrecht. Een aanvraag voor een verblijfsvergunning kan worden afgewezen als de vreemdeling niet beschikt over een geldig document voor grensoverschrijding: een paspoort. Maar wat is een geldig paspoort? Iemand laat een paspoort zien, en je kijkt of dat een geldig paspoort is of een hele goede vervalsing. Sterker nog, in die procedure in het vreemdelingenrecht wordt bij reguliere vreemdelingen een oordeel gegeven op

basis van een kopie van dat paspoort. Dus zelfs over een gesloten norm kun je nog vragen hebben, over of je daaraan voldoet of niet. De kern van iedere norm is wat mij betreft, en dat geldt zeker voor het bestuursrecht, waar bewijsvrijheid geldt: is het nu voldoende aannemelijk dat iemand aan deze eis voldoet, en op basis van welke argumenten vind je dat dat zo is? En dan is het een vraag van uitvoerbaarheid om te kijken hoe je dat in de praktijk gaat regelen, en wat voor vraagstukken je daar tegenkomt en hoe je dat kunt oplossen. Is dat een antwoord op uw vraag?

De voorzitter: Volgens mij in ieder geval voor de eerste ronde wel, zie ik zo. Dus ik geef graag het woord aan mevrouw De Boer van GroenLinks.

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Mijn vraag sluit eigenlijk aan op de vraag van Jeroen Recourt en het antwoord daarop. Daar zit volgens mij daar wel een beetje de crux van wanneer je het over open normen hebt, wanneer over een hardheidsclausule en wanneer over evenredigheid. Mij viel op dat dat de bepaling die u heeft uitgewerkt een kan-bepaling is. Daar zit natuurlijk ook al een discretionaire bevoegdheid. Je hoeft niet af te wijzen als aan een van die voorwaarden wordt voldaan. Ik ben het ermee eens dat de grootste kunst over het algemeen is en de grootste discussie gaat over feitenvaststelling en niet zozeer over de normen. Dat alles afwegende denk ik dat je altijd – dat is ook wat u zegt – die menselijke toets nodig hebt op wat er dan eventueel uit een digitale check zou komen. Mijn vraag is eigenlijk of dat niet verweven zit in al die verschillende stappen. Als je een menselijke toets aan het eind doet, is het altijd een soort hardheidsclausule. Dan is het altijd: o, het systeem zegt dit, maar eigenlijk voelt dat niet goed en dus doe ik wat anders. Ben je omdat alle interpretatie al bij de feitenvaststelling zit, bij de vraag of je het wel of niet wilt toepassen, niet veel te laat met je menselijke toets? Moet die er niet al veel eerder in zitten en hoe zorg je ervoor dat dat gebeurt?

De voorzitter: Dank u wel. Meneer Van Doesburg.

De heer **Van Doesburg:** Even om te beginnen over die kan-bepaling. Het klopt dat in artikel 16 staat dat op grond van die elf voorwaarden de aanvraag kan worden afgewezen. In de algemene maatregel van bestuur die daaronder ligt, het Vreemdelingenbesluit, wordt die kan-bepaling weer vervangen door een dwingende regel. Het interessante van dit voorbeeld uit de Vreemdelingenwet is dat er voorwaarden zijn van gronden waar je op kunt afwijzen waar wel sprake is van een hardheidsclausule en andere afwijzingsgronden waar dat niet het geval is. Daarom is het zo interessant om naar artikel 3.4, tweede lid, Algemene wet bestuursrecht te kijken in de context van het Vreemdelingenrecht.

Het vervolg van uw vraag ging over het moment waarop mensen betrokken raken bij het maken van een besluit. Ik vind het moeilijk om die vraag te beantwoorden, omdat ik niet helemaal begrijp wat u bedoelt met het moment dat mensen betrokken raken bij een besluit. Ik zie een besluit eigenlijk als volgt: iemand stelt een vraag aan een bestuursorgaan en het bestuursorgaan antwoordt daarop. Wettelijk gezien is een mens, namelijk degene die dat bestuursorgaan vertegenwoordigt, altijd degene die dat besluit neemt. In dat perspectief is er vanaf het begin altijd een mens bij betrokken. Wat bedoelt u met het eerder betrekken van een mens, of met het risico dat dat te laat gebeurt?

Mevrouw **De Boer** (GroenLinks): Het is nogal abstract denken. Ik stel me voor dat je als je die digitalisering gebruikt om die besluiten te ondersteunen, de data in de aanvraag invoert en dat er dan uitkomt «in principe volgens de voorwaarden wel of niet» en dat je dan gaat kijken of het met je gevoel klopt, of het onevenredig hard is, dat dat de check aan het eind is. Ik kan me voorstellen dat je als je een aanvraag leest en kijkt of er wel

of niet aan een van die voorwaarden wordt voldaan, bij het lezen van dat stukje al gaat twijfelen: «Mm, wordt aan deze voorwaarden voldaan of niet? Eigenlijk vind ik het te zwaar om te zeggen dat dit een afwijzingsgrond is.» Dan is er veel eerder in het proces al een toets, die je volgens mij kwijt bent als je dat helemaal automatiseert.

De heer **Van Doesburg**: Nu snap ik uw vraag. Dank u wel. In de eerste plaats maak ik een onderscheid tussen de interpretatie van een wet- of regelgeving en de toepassing daarvan. Als je zegt «we zijn het nu eens over wat de wettelijke eisen zijn», kun je vervolgens gaan kijken naar de vraag hoe je dat dan in de praktijk gaat toepassen. Daarbij kun je allerlei keuzes maken over wat je vindt wat eerst moet gebeuren en wat daarna. In het geval dat je iets tegenkomt waarvan je denkt «dat moeten we nu meteen aan de orde stellen», staat de interpretatie van de wet dat niet in de weg om dat te doen. De vraag is of er dan sprake is van een tegenstelling tussen wanneer een mens iets doet en wanneer een machine iets doet. Want je zou natuurlijk ook gewoon een machine-analyse kunnen maken waarvan de uitkomst kan zijn: in deze situatie zou ik even contact opnemen met die persoon. Dit zijn wat mij betreft allemaal ontwerp-vragen. Die zijn heel belangrijk, maar hebben niet zozeer te maken met de manier waarop je wetgeving interpreteert en de manier waarop je beschrijft hoe het normaal gesproken zou moeten gaan in een procedure.

De **voorzitter**: Meneer Van Doesburg, dank u wel. Ik kijk even rond of er nog iemand vragen heeft. Dat is niet het geval. Dan wil ik als voorzitter nog een laatste vraag stellen, eigenlijk aan u alle vier. Er is vanmorgen steeds nagedacht over de risico's van AI en de betrokkenheid van de mens erbij. In hoeverre lopen we het risico dat we de mens overschatten? Er wordt hier al geroepen «het is een zekerheid», maar alles wordt nu op de menselijke maat en op de mens gezet. In hoeverre gaan we nu omdat we het een in een bepaald kader plaatsen het ander niet overschatten? Ik ben benieuwd of u daar elk een korte toelichting op wilt geven. Daarna stoppen we deze bijeenkomst. Eerst mevrouw Branderhorst.

Mevrouw **Branderhorst**: Heel kort. Ik ben het heel erg eens met wat ik zelf al zei: de grootste kansen van AI zitten in de samenwerking tussen mens en machine. De mens is bevooroordeeld, is subjectief en heeft bepaalde oordelen en de machine heeft dat ook, maar in de combinatie zitten de grootste kansen.

De **voorzitter**: Dank u wel. Ik ga door naar meneer Widlak.

De heer **Widlak**: Ik geloof niet dat ik me zo heb uitgelaten, dat de mens het antwoord is op alle dingen. Ik zou er nog iets aan willen toevoegen. Het idee dat je de menselijke maat per se moet herstellen met mensen, is denk ik echt een misvatting. Net zoals het een misvatting is dat maatwerk het antwoord is. Maatwerk is het antwoord op de gevolgen van de problemen die ik beschreef. Op het moment dat je een mens laat samenwerken met bijvoorbeeld een AI-systeem, verandert de aard van zijn werk fundamenteel en zal ook zijn beslissing veranderen, simpelweg omdat de informatie die hij heeft, verandert. Het is dus veel meer dat je moet kijken naar welk systeem, welk institutioneel systeem je als geheel inricht.

De **voorzitter**: Dank u wel. Meneer Passchier.

De heer **Passchier**: Ons hele staatsbestel is erop ingericht om de macht van mensen te structureren en te limiteren en is daar ook redelijk succesvol in geweest de afgelopen tientallen en misschien zelfs honderden jaren. Nu komt daar een factor bij en verschuift er macht naar

de programmeurs van machines en de machines zelf. Het is nu juist zaak om ons stelsel van checks-and-balances, ons staatsbestel, daarop aan te passen.

De **voorzitter**: Dank u. Als laatste meneer Van Doesburg.

De heer **Van Doesburg**: Dank u wel. Ik denk dat mensen de neiging hebben om als iets goed gaat te denken dat het ligt aan wat zij gedaan hebben, en dat het als het slecht gaat aan de omstandigheden ligt. Dat is het ene deel van het antwoord. Daarnaast denk ik dat ook de onderwerpen waar we het vandaag over hebben over mensen gaan. Dus zelfs als een machine iets beter kan doen, is het de vraag of we dat eigenlijk wel willen. Ik denk dat dat de belangrijkste vraag is om te beantwoorden.

De **voorzitter**: Dank u wel voor deze mooie laatste woorden. Ik wil namens de hele commissie en de Eerste Kamer alle sprekers van vanmorgen hartelijk bedanken. Ik wil graag ook de mensen van het Rathenau Instituut bedanken – ik noem dan in het bijzonder Jurriën Hamer, Linda Kool en Roos de Jong – die ervoor hebben gezorgd dat wij heel veel leeswerk hadden, heel veel gehoord hebben, heel veel gezien hebben en heel veel extra kennis hebben opgedaan. Want we zijn nog niet briljant, om met de woorden van de heer Passchier te spreken, maar we proberen daar wel naar te streven. Dankzij het Rathenau Instituut is dat op dit onderdeel een klein beetje gelukt en zijn we weer wat verder in de stap naar briljantie, om onze eigen illusies maar in stand te houden. Ik dank eenieder voor vanmorgen. Ik dank de heer Recourt ervoor dat hij wat later was, waardoor ik het genoeg had om hier op deze stoel te mogen zitten. Ik wens allen nog een heel mooie dag. Dank u wel.

Sluiting 10.51 uur.